

Inblick i ett kulturarv

Ett lån från framtiden

(slutversionen av mitt eget
bidrag till en gemensam bok)

Lars Bägerfeldt
& Projekt Kulturarv Herrljunga

Inblick i ett kulturarv. Ett lån från framtiden.
av Lars Bägerfeldt & projektet Kulturarv Herrljunga

© 2006. Lars Bägerfeldt & Projekt Kulturarv Herrljunga.
(ISBN 978-91-976780-0-1 Gäller bara den färdiga boken.)

Förord till denna PDF-fil

Denna bok har tillkommit som en följd av det projekt som finansierats av Leader+, vilket startade i Herrljunga kommun hösten 2005 i syfte att lyfta fram kommunens forntid för såväl besökande turister som kommunens egna invånare, med betoning på skolungdomar. Som en del i projektet startades en forntidskurs under Lärcenters regi och det resulterade i denna bok.

Den text som följer är den sista versionen som skrevs av undertecknad innan den gick över till slutlig bearbetning inom projektet, med vissa tillägg och förändringar samt en del kompletteringar. Ett mindre antal avsnitt, i inledning och avslutning samt strödda kommentarer och frågor till läsaren, är inte medtagna eftersom de har skrivits av andra personer. Inte heller är alla bilderna i boken medtagna, utan bara de som jag själv har tagit.

Falköping 2006-05-01
Lasse Bägerfeldt

Innehåll

FORNA TIDER.....	6
Människorna	6
De första människorna efter istidens slut – jägare och samlare	6
De första bönderna	8
Tankarnas epoker	11
Bebyggelse	14
Landskapsbilden.....	14
Försörjning	15
Bygden och försvaret	16
Familjen.....	17
Gårdar och ortnamn.....	18
Fornfynd.....	22
Sten.....	23
Metall	25
Keramik	26
Förgängligt material	27
Fornlämningar	28
Hällkistor och rösen	28
Järnålderns gravar	31
Hällristningar och runstenar	34
Fornborgar och vårdkasar.....	37
Kulturbygder	38
Runt våra kyrkor.....	41
ARVET FRÅN VÅRA BYGDER.....	43
Bondestenåldern	43
Trattbägarkulturen	43
Stridsyxekulturen	44
Dolkkultur	44
Bronsåldern	46
Järnåldern.....	47
Medeltid och 1500-tal.....	52

SÄGNER.....	54
Jättekast och jättegrytor.....	54
Forna kyrkor och kyrkklockor.....	55
Sjöar och skepp	57
Pjuckestenar	57
Brudpar.....	58
Ättestupa.....	59
Offerkälla	59
Odens flisor	60
Kungar och drottningar	61
Slagfält	62
Pest	63
Skrivna berättelser	63
Ekskogar.....	64
AXPLOCK FRÅN BYGDEN	65
Alboga	65
Broddarp.....	66
Bråttensby.....	66
Eggvena.....	66
Eriksberg	67
Fölene	69
Grude.....	69
Herrljunga.....	70
Hov	70
Hudene	71
Jällby	72
Mjälldrunga	73
Molla	73
Norra Säm	74
Od.....	74
Remmene.....	74
Skölvene.....	75
Södra Björke.....	75
Tarsled.....	76
Vesene	76
Öra.....	76

FORNA TIDER

Tiden går sakta framåt för oss ständigt vidare till nya händelser och leder fram till nya generationer med människor. Lika okänd som den närmaste tiden kan te sig, förefaller ofta även den gångna tiden vara ju längre tillbaka i tiden vi kommer. Somliga minnen håller vi i liv genom sägner och berättelser. Andra finns att läsa om i nedteckningar som gjorts av kyrkans eller statens tjänare. Även ute i markerna blir vi emellanåt påmind om våra förfäder när vi passerar någon fornlämning och när någon berättar om forna föremål som kommit i dagen eller kanske bara när vi ser en vägskylt med gamla ortnamn. Det mest uppenbara av allt, det öppna landskapet där boskapen betar och sädesaxen mognar, tänker vi sällan på som den största delen av vårt arv från svunnen tid. Här har ända upp till två hundra generationer bott före oss och varit verksamma, räknat från de första bönderna. Före dem bodde ytterligare ett par hundra generationer med jägare och samlare i dessa bygder. Allt detta är hembygdens arv.

Människorna

De första människorna efter istidens slut – jägare och samlare

De människor som kom till Norden efter istidens slut hade under de närmaste årtusendena vandrat norrut både från Spanien och från Donaus dalgång i Centraleuropa innan de möttes och blandades. Samtidigt med människorna kom också djur och växter men även fiskar av allehanda slag så att de långsamt framväxande skogarna och porlande

vattendragen blev rika på växtlighet, fångst och byten. Dessa människor arbetade förmodligen bara ett par timmar om dagen i genomsnitt för att sköta de nödvändiga sysslorna såsom tillverkning och lagning av redskap och vapen, tält och hyddor, samt den tid som de ägnade åt jakt, fiske och insamling av ätliga växtdelar. Därtill skulle maten lagas och nya planer formas för de kommande dagarna, veckorna eller rent av hela året. Vid sidan av denna vardagliga och fredliga situation fanns hela tiden oron för krig och sammandrabbningar med grannfolk eller stammar som bodde längre bort. Krig var nödvändigt för att hävda sitt eget territorium där man kände till alla viktiga platser för jakt och fiske, men också för att träna sig som krigare och hålla igång såväl modet som den förvärvade skickligheten. Med krigen följde även bragder och en ära för dem som lyckades väl. Varken den här eran eller den efterföljande perioden med bönder var fredlig, utan relativt krigisk.

I flera tusen år förflöt tiden och ett par hundra generationer ärvde sina föräldrars traditioner och levnadssätt i Norden. Klimatet växlade med några sklers mellanrum och var stundom varm och behagligt och stundom kallt och bistert. Hela tiden kämpade man vidare och tog dagen med ro, men allt som utspelade sig i tillvaron berodde inte enbart på människans kraft och förmåga. Andarnas inflytande kände man ständigt av, vilka förekom runt om i naturen och påverkade händelserna. Skeendet var inte enbart människans verk utan ett samspel med andevärlden. Det var inte enbart av godo, för här fanns också andar med onda avsikter. Därför var det viktigt att riter och ceremonier skedde på rätt sätt, att världens och naturens harmonier gynnades och att allting följde de goda andarnas strävan, så att människor kunde födas, växa upp och bli vuxna som för att ta över när de gamla föll ifrån. Några enstaka personer kunde bli mycket gamla men de allra flesta avsomnade och återvände till andevärlden långt tidigare.

Av deras kultur finns så gott som ingenting kvar. Det som tillverkades var nästan alltid av ett förgängligt material som inte har bevarats fram till vår egen tid. Inte heller var det vanligt att man tog hand om de dödas kroppar och gravlade dem i jorden eller att man offrade föremål på ett sådant sätt att någonting blev kvar. Inte heller vet vi vilket språk de talade eller hur de uppfattade världen och sig själva.

De första bönderna

Ursprung och näring

Runt 5500 f.Kr. spreds bondenäringen ut över Centraleuropa, som en följd av en enorm naturkatastrof vid Svarta havet. Berggrunden brast och plötsligt hade naturen skapat ett gigantiskt vattenfall. Innan dess var Svarta Havet betydligt mindre och saknade utlopp, men när vattnet började forska in vid Bosporen från Medelhavet steg ytan relativt snabbt. En stor utvandring framtvingades. De som inte hann undan de väldiga vattenmassorna, drunknade och försvann tillsammans med bebyggelser och föremål. Efter högst några få årtionden hade vattnet i Svarta Havet höjts med 160 meter till dagens nivå. Stora områden var översvämmade, främst på den västra sidan. De människor som bodde där begav sig längre västerut och lade under sig stora delar av centrala Europa.

Omkring 3950 f.Kr. inträffade en snabb och oväntad förändring i stora delar av norra Europa. Från de centrala delarna av Europa utvandrade ett stort antal människor och vidgade det väldiga landområde som var i besittning av boskapsskötare. Så gott som samtidigt och med en förvånansvärt väl organiserad strategi lyckades de lägga under sig återstoden av Frankrike, norra Tyskland och Polen samt såväl de brittiska öarna som Norden ända upp till Dalälven och Trondheim. Alla tidigare kulturer i dessa områden upphörde omgående utan att lämna några spår efter sig under den efterföljande perioden. Inte heller finner man att fisket, som tidigare var betydelsefullt för alla som bodde längs kusterna, hade någon större betydelse för näringsfånget hos den efterföljande befolkningen. I stället var det boskapsskötseln som var grunden för människans existens, där kött- och mjölkprodukter stod för merparten av den dagliga kosten för de allra flesta i samhället. Så skulle det vara och förbli ända fram till medeltiden när den marginellt förekommande spannmålsodlingen började öka i betydelse. Först under seklerna efter medeltiden blev spannmålsskördarna allt viktigare och grynen fick ett allt större inslag i kosten.

Språk

De som genomförde denna förändring från jägarstenålder till bondestenålder talade ett språk som låg nära det indoeuropeiska urspråket. De tänkte på ett indoeuropeiskt sätt, vilket vi fortfarande gör i dag. En skillnad gentemot oss var att de inte betonade objekten i första hand som vi ofta gör nu för tiden, utan snarare utgick från skeendet och händelserna och relationer innan de frågade sig vad det var som åstadkom händelserna de upplevde omkring sig.

De lärde, aristokrater, boskapsskötare och trölar

Alla de indoeuropeiska samhällena tycks redan från början ha varit skiktade i tre sociala grupper. De allra flesta var vanliga boskapsskötare, vars status emellanåt kan jämföras med trölar. Över dem stod dåtidens aristokrater som skilde sig från de andra genom sin rikedom på boskap och mark, men som säkerligen också hade många trölar och andra underställda som arbetade åt dem. I stort sett var det enbart dessa människor som hade tillgång till föremål av flinta, koppar, bärnsten och senare också guld och brons. Likaså var det främst aristokraterna som upprätthöll kontaktnätet till avlägsna trakter vars räckvidd nådde långt utanför Norden. Utöver dessa aristokrater fanns också en liten grupp lärde bland de som stod högst i samhället, vilka både var offerpräster, läkare och kunniga i skilda ämnen som astronomi, geometri och anatomi. Det var de två högst placerade grupperna i samhället, vars andel av befolkningen kanske bara var runt 5%, som lät bygga megalitgravar, hällkistor och bronsålderns rösen och högar men också järnålderns gravar samt bekostat gravhällar till sin egen ära under medeltiden.

Ett nytt samhälle – ett nytt nätverk

Till skillnad från jägarstenålderns regionala variation vad gäller föremålsformer i skilda områden, kom bondestenålderns föremålsvärld att följa helt nya mönster. Vissa föremålstyper tillverkades bara på ett en-

da eller högst några få ställen och fördes sedan ut till alla andra delar av södra Skandinavien. De gränser vi finner för denna spridning är nästan alltid likadana, sekel för sekel. Böndernas samhälle tycks ha varit organiserat på ett helt annat sätt än hos jägarstammarna. De levde och bodde i familjer som räknade släktskap efter bestämda regler. Dessa släkter eller ätter bodde ofta men inte alltid i en och samma bygd, där de bedrev boskapsskötsel med andra familjer som ofta tillhörde andra ätter. Bygderna kan ha varit avgränsade från varandra i skilda stammar av juridiska eller religiösa skäl för att underlätta rättsväsendet och offrandet till gudarna. Folkstammarna, eller föregångaren till våra landskap, var förenade med varandra kulturellt sett i enorma områden som under bondestenåldern och bronsåldern ofta täckte hela södra Skandinavien.

En av många välhuggna flintyxor, som dock aldrig blev slipad, från den första årtusendet av bönder i Norden.

På så vis kan vi följa den gemensamma utvecklingen i Norden från

- trattbägarkulturen (3950-2950 f.Kr.)
- via stridsyxekulturen (2950-2400 f.Kr.)
- till dolkkulturen (2400-1500 f.Kr.),

där den sistnämnda även omfattar period I (1800-1500 f.Kr.) av bronsåldern, för att sedan gå vidare till bronsålderns och järnålderns skilda perioder.

Först vid övergången till period II av bronsåldern kan vi se att man släppte taget om dolkkulturen som präglades av hällkistor, flintdolkar och flintskärar samt enkla skafthålsyxor av diabas eller andra bergarter. Därefter blev högar och rösen samt föremål av brons allena rådan- de bland de föremål som finns kvar i dag och som vanligen tjänade som gravgåvor eller offer till gudarna.

Under dessa årtusenden är den stora skillnaden mellan kulturerna och tidsperioderna i stort sett bara hur de aristokratiska familjerna levde eller främst vilka föremål de hade och vilka material de bestod av.

Tankarnas epoker

Jägerstenålderns levnadssätt innebar sannolikt en nära kontakt med naturens alla andeväsen. Denna kontakt med de okända krafterna var också vägledande för de första böndernas beslut och handlingar. De sistnämnda hade under lång tid innan de kom till Norden grävt ner ett urval av sina bortgångna under golvet i somliga av sina hus. Detta blev sedan utgångspunkten för de stenhus eller megalitgravar som byggdes längs de europeiska kusterna i väster och norr, men ingenstans ser vi spår efter nedgrävda personer under golven i de få hus som påträffats. Möjligen har de i stället placerats inne i husen i mumifierad form, vilket det också finns spår av hos de allra äldsta bönderna innan de kom hit. Denna sedvänja var viktig för folket för att behålla kontakten med de döda, för att kunna rådfråga dem och ha samtal med dem angående viktiga beslut inom familjen. Utifrån detta kan vi kalla den första perioden hos bönderna för benrumsåldern, eftersom de byggde gravrum på ett sådant sätt att de döda många gånger kunde

tas ut när man så önskade. Under slutet av dolkkulturen ebbade detta ut och gravrummen blev allt mer slutna.

Kultvagn från Dejbjerg i Danmark, numera på Nationalmuseet i Köpenhamn.

En definitiv brytning mot detta skedde först i mitten av bronsåldern när man strax före 1000 f.Kr. gick över till att kremdera de döda i stället. Av det skälet kan vi kalla denna efterföljande period för brännåldern. Dessa traditioner och kvarvarande föremål berörde precis som tidigare bara ett litet urval av befolkningen, det vill säga den andel som kan räknas till aristokraterna. Vad som hände med alla andra och vad som skedde med deras kroppar vet vi ingenting om, förutom att man varken grävde ner dem eller kremerade dem, vilket gäller från istidens slut ända fram till medeltidens början när kristendomen införde nya regler för de döda. Kremeringen under yngre bronsåldern och järnåldern medförde en kraftfull brytning mot den tidigare epoken

eftersom det blev omöjligt att både bevara den döde hos sig och kremera kroppen. Det medförde att den dödes ande skulle föras bort från bygden och människorna för att i stället ta plats i dödsriket, men fortfarande tycks traditioner ha funnits kvar som var uråldriga. Berättelsen om guden Odin som hade Mimers döda huvud med sig för att få svar på sina frågor, är ett arv från benrumsåldern. Alla sägner i södra Skandinavien som berättar om vagnar som sänkts i sjöar kan vara rester av kultvagnar där en bild av gudinnan Nerthus eller Skade drogs omkring i bygderna för att välsigna markerna och skrämja bort illasinnade andra. Denna tradition bär också spår från benrumsålderns tänkande långt ner i yngre bronsåldern och äldre järnåldern. Likaså är det inte ovanligt att gravfält med kremerade personer från hela järnåldern också kan uppvisa en enda eller några få samtida skelettgravar, där den gravlagda tycks ha haft högre rang än många av de andra.

När kristendomen infördes och organiserades under 1000-talet infördes en rad nya traditioner. En dem var att förbjuda kremeringar och låta alla i samhället, vilket samhällsskikt man än tillhörde, få vila i vigd jord efter sin bortgång. Avsikten var att underlätta uppståndelsen, vilket medförde att många tankar och handlingar kom att fokuseras på livet efter döden, varför denna period kan kallas uppståndelseåldern. Vid sidan av detta fanns en tro på andeväsen ända fram till modern tid vars väsen och egenskaper kan ha förts vidare i folktron genom årtusenden.

Bebyggelse

Landskapsbilden

När de första bönderna införde boskapsskötsel i Norden förändrades landskapet drastiskt. Skogarna som tidigare var förutsättningen för försörjningen, var plötsligt ett hinder. Undan för undan togs skogarna bort, möjligen genom att man ringbarkade träden vilket gjorde att det gick hundra gånger fortare att bearbeta ett område, även om man tvingades vänta några år innan träden självdog. Redan i början av bondestenåldern öppnades och röjdes stora områden, men med vissa intervaller skulle allt fler bygder växa fram och de gamla vidgas. Trots det kan vi tänka oss att det fanns människor som gjorde anspråk på en stor del av marken i södra Sverige ända upp till Dalälven och norrlandskusten. De enda områdena som inte tycks ha blivit bebyggda av boskapsskötare i någon större utsträckning förrän under bronsålder eller järnålder är Dalarna och merparten av Värmland samt det inre av Norrland.

I mitten av bronsåldern förändrades betesmarkerna överallt i Norden. Tidigare hade man förmodligen haft boskapen på vall i skottskogar som bestod av betesmarker med lågt växande buskar och lövträd varvat med helt skogfria ängar och hagar. Efter tre tusen år öppnades landskapet helt och hållet varvid både buskar och lågt växande träd togs bort. Från denna tid kan vi i detalj följa utvecklingen och se att det vid två tillfällen har skett en kraftfull nedgång av odlingslandskapet där en förhållandevis stor del växt igen innan det åter öppnats och tagits i bruk efter ett eller flera sekler. Dessa nedgångar inträffade på 400-talet f.Kr. och sedan tusen år senare på 500-talet e.Kr. Däremot kan en motsvarande minskning av betesmarker och åkrar inte noteras för de två seklerna efter digerdöden då befolkningen var kraftigt decimerad. Detta på grund av att man inte övergav marken utan lät bönder runt omkring få använda den kostnadsfritt och ofta skattefritt. På så vis växte de ödelagda markerna aldrig igen efter digerdöden så som fallet varit vid tidigare katastrofer med krig och pest. Vi kan också se

att bygderna under normala förhållanden var ungefär hälften så stora i sin omfattning under äldre bronsåldern, vad gäller det öppna landskapet gentemot situationen under tidigt 1600-talet. Det borde innebära att både boskapsmängden och befolkningens storlek var hälften under äldre bronsåldern än under 1600-talets början.

Försörjning

Jägerstenålderns befolkning levde ett varierat liv med näring både från skogen och havet, från växter, djur och fisket, samtidigt som de bara arbetade ett par timmar om dagen. För de första bönderna gällde helt andra livsvillkor. Deras kost var baserad på det som boskapen gav i form av kött och mjölk. Därtill fanns en mycket liten andel spannmål och enstaka andra växter, men odlingens andel i den dagliga kosten var försumbar eller rent av obefintlig.

Sädesodlingen ökade något i samband med de romerska kontakterna för knappt två tusen år sedan, men blev en viktigare del av gårdens avkastning från medeltidens början när de stående skatterna kom till och många skatter och arrenden betalades i just spannmål. På så sätt kom inte den ökade sädesodlingen i bygderna att påverka böndernas egen kost förrän flera sekler därefter när den långsamt ökade för att gynna den egna kosten.

En nackdel med odling och lagring av spannmål i Norden är dels den låga avkastningen, dels dess känslighet för väder och vind där missväxt var ganska vanligt och dessutom att den krävde betydligt mer arbete än kost baserad på kött och mjölk. Här fanns många nya och tunga sysslor, alltifrån markbearbetning, gödsling, sådd, ogräsplockning och skörd till tröskning. Därtill hängnade man in sina åkrar och inte tvärtom som i dag, eftersom åkrarna var betydligt mindre i omfattning än betesmarkerna. Djuren fick vintertid gå ut en gång per dygn för att dricka vatten, men om sommaren vallades de runt på betesmarkerna ute i det öppna landskapet eller i de fåtaliga och ofta små skogarna.

De första bönderna hade både nötkreatur, får och getter samt svin. Senare under bondestenåldern kom hästen till Norden men det var inte förrän under mitten av bronsåldern som man börja rida på dem. Under järnåldern kom gäss och höns samt katterna till gården, men hundarna hade funnits med människan ända från istidens slut. Djurens utseende och storlek har varierat med tiden men generellt sett har de blivit mindre ända fram till medeltiden, varefter de ökade i storlek igen.

Vid sidan av det som gården gav kunde somliga ägna sig på handel. Vår kännedom om forntidens hantverkare och handelsresor, som ofta berörde någon från varje bygd, är sällan känd i någon större utsträckning förrän under järnålderns slut och medeltidens början. Vilka varor som man handlade med kunde variera från bygd till bygd, men vi ska akta oss för att överdriva järnets betydelse eftersom järn under hela järnåldern snarare var en importvara än något som exporterades, trots den inhemska tillverkningen av järn från sjömalm och myrmalm samt rödjord ända sedan slutet av bronsåldern.

Bygden och försvaret

I samhället höll man ihop familjevis men när man behövde hjälp tillkallade man sina släktingar eller ätten. Gemensamt försökte man lösa sådana problem som var för stora för den enskilda familjen. På så vis var ätten självförsörjande både socialt, ekonomiskt, juridiskt och religiöst. Ingen annan kunde kräva att man skulle göra på ett visst sätt inom någon annans familj eller ätt.

Det enda ansvaret man hade tillsammans var det gemensamma försvaret, eftersom man inte kunde klara sig själv om fienden anföll i stort antal. För att kunna leda styrkorna mot seger behövdes en fast hierarki med hövdingar som tränade och styrde krigarna i fält. Den främsta hövdingen som var dåtidens överbefälhavare, var kungen. Hans främsta uppgift var just försvaret. I övrigt var kungen en slags ordförande i den stora folkförsamlingen där jordägarna träffades för att diskutera frågor rörande försvar och anfall, blot till gudarna etc.

Dessa jordägare kanske bara utgjorde en så liten del som 1/10 eller färre av den totala befolkningen i södra Sverige. Här kom man genom diskussioner och överläggningar fram till gemensamma beslut som alla sedan höll sig till.

Först under medeltidens början förändrades detta på så vis att kungen alldeles själv fick fatta beslut i frågor och angelägenheter som berörde landets väl och organisation. Därmed kom folket att tilldelas rättigheter och skyldigheter, ibland mot sin vilja, och först då krävdes skrivna lagar och successivt nya bestraffningar för dem som inte följde lagarna. Före medeltidens början fanns det en vilja att försöka leva i en-dräkt och samförstånd med sina grannar eftersom det var enda chansen att bibehålla sammanhållningen i landet, men efter förändringen behövdes inte det längre eftersom landets enhet enbart vilade i kungens hand.

Det samhälle som slutligen bildades på 1200-talet genom en serie reformer kan vi kalla för en stat, men det som fanns dess för innan som på de flesta punkterna var dess motsatta kan vi kalla för ett rike. En av de få likheterna var att båda samhällssystemen hade en fast hierarki och kungar. Detta tycks vara uråldrigt.

Familjen

Familjerna under medeltiden levde efter ett mönster som förmodligen hade förekommit sedan urminnes tider. Människorna levde i par och man gifte sig redan när man var 14-15 år, vilket inte ändrades förrän under 1600-talet. I genomsnitt fick varje familj 7 barn varav många dog unga och bara 4 av dem gifte sig. Det var inte ovanligt att änkor och änklingar gifte om sig. Av de som föddes var det bara 40% som blev 20 år och 20% som blev 40 år, samt drygt 5% som blev 50 år. Trots detta förekom personer som både hade blivit 90 och 100 år. Detta medförde att det blev fyra generationer på hundra år, en nya var 25:e år. Även trälarna berördes av detta och tycks ha levt efter samma sociala familjeregler som de friborna.

Män och kvinnor kunde ha helt olika arbetsuppgifter på gården. Männerna skulle i första hand utföra sysslor på utägor och sådant som berörde avlägsna trakter, medan kvinnorna i första hand tog hand om sysslorna närmast gården. Därför var det också kvinnor som bestämde över mat och förråd i hushållet.

Gårdar och ortnamn

Många av dagens gårdar ligger på platser där det tidigare har funnits bebyggelse, men spåren av tomtningen i byn och de gamla husen har försvunnit i samband med att nya hus byggdes och vid förändringar av gränserna inom byarna. Allt virke som var friskt återanvändes i nya hus tills det inte var tjänligt längre. De fåtal hus vars stolphål har påträffats, vet vi inte huruvida de är representativa för sin tid eller inte, eller i hur grad som de påträffade husen bara berör de översta skikten i samhället.

Den allmänna trenden av de hus som är kända och som går att spåra, visar att man från yngre bronsåldern började indela huset i två delar. Boskapen hölls i den ena delen, sannolikt för att få ta del av deras värme för att mildra vintern bitande kyla. Om detta gällde för de mer förnåma huset borde det rimligen också ha gällt för de som var fattigare och hade det sämre ställt. Närmare än de stora betesmarkerna och de små åkrarna kommer vi sällan de forna bygderna när vi går riktigt långt tillbaka i tiden.

Från mitten av medeltiden och fram till 1500-talet skedde en rad förändringar på gårdarna, vilka tycks vara resultatet av att sågar av järn blev allt vanligare. Från denna tid infördes hakgärdesgårdar som var den typ av gärdesgårdar som sedan blev förhärskande fram till dess att taggtråden och el-tråden kom, där långa störrar lades parallellt men lutande eller liggande snett från marken.

Med sågarnas hjälp var man inte längre bunden och beroende till mindre grenar, buskar och sly samt det som blev kvar av grenverken när man hamlade lövträden i syfte att ge boskapen mer näring. Från medeltidens slut kunde man även ge sig på stora kraftiga grenar, men

framför allt kunde man börja elda med trädstammarna som tidigare varit helt outnyttjade. Härigenom ökade den tillgängliga mängden brännbart material så mycket att det revolutionerade livet på gården.

Hankgårdesgården infördes i slutet av medeltiden, i samband med att sågen blev allt vanligare i bygderna.

Det första vi kan se är att boskapen separerades från folket, där fähuset blev ett eget hus, medan man i boningshuset övergick från eldstad i rummets mitt till murad spis med skorsten i ena hörnet. Man kunde också kosta på sig att höja väggarna och därmed hela rummets storlek samt sätta in små fönster, men framför allt kunde många få egna sängar.

Tidigare bör vi räkna med att alla i familjen sov tillsammans i varje fall under de kallaste nätterna för att behålla värmen och inte frysa ihjäl eftersom tillgången på brännbart ris var mycket begränsat. I en

mirakelberättelse från 1400-talets början kan vi läsa om en moder som var full av glädje över att hennes barn inte hade frusit ihjäl när hon var ute på ägorna och vid hemkomsten upptäckte att den lille hade krupit upp på täcket. Så kallt var det normalt i husen om vintern på den tiden. Den största förändringen som tillgången till ved i stället för ris medförde är kanske inte temperaturen inomhus under vintern, utan möjligheten att äta varm mat mer eller mindre varje dag.

Ryggåsstuga i Skölvene, byggd på 1700-talet.

Tidigare bör varm mat ha varit relativt sällsynt, där man i stället tillredde maten på annat sätt som exempelvis genom jäsnings och torkning. Med den ökade mängden ved blev både bröd, gröt och grytor allt vanligare tills de blev allmän kost.

Husen byggdes med skifteteknik eller knuttimrades under bland annat medeltiden och de flesta gårdarna hade flera små hus med olika funktioner. Gårdarna låg ofta samlade i byar, men under medeltiden delades många av byarna upp i södra Sverige och gårdarna flyttades ut till mer avlägsna delar av den mark som hörde till byn. Det medförde inte någon ökning av jordbruksmarken, bara ett mer rationellt boende

gentemot markernas placering. Ju mer osammanhängande markerna var på grund av berg och våtmarker, desto mer delades byarna. Redan under järnåldern hade en del stora byar blivit delade i två eller fler delar, men aldrig så att det uppstod ensamgårdar.

Byarna i södra Sverige kunde antingen bestå av ett visst antal enheter som beboddes och i regel arrenderades av enskilda familjer, där ytterst få ägde den mark som de brukade, eller av stora gods som skötes av trälar eller dagsverkare. Dessa gods kunde antingen drivas som stora självständiga enheter eller med en viss uppdelning där en stor huvudgård ställdes över ett visst antal små jordbruksenheter som låg runt om huvudgården. Både godsen och huvudgårdarna försvann nästan helt efter digerdöden och de delades upp i normalstora gårdar avsedda för vanliga familjer, som fick arrendera dem mot en bestämd del av avkastningen.

Denna utveckling från stora gods och byar till splittring, där byarna blev fler och mindre men också kunde ge upphov till små ensamgårdar, kan vi delvis följa genom ortnamnen. Däremot kan vi i pollenanalyserna från skilda mossmarker, vilka åskådliggör vegetationens sammansättning och förändring, se att det generellt sett inte sker någon större förändring av mängden jordbruksmark, varför de relativt unga ortnamnen inte antyder någon nyodling, bara bydelningar.

De ortnamn som härstammar från tiden fram till medeltidens slut brukar dels ha en förled, som från 500-talet ofta är ett personnamn eller syftar på en viss person, dels en efterled vars betydelse på något sätt säger att det är en gård eller beskriver platsen där gården ligger. Dessa ändelser eller efterleder var ofta tidsbundna till särskilda perioder. I södra Västergötland finner vi bland annat ändelserna

- hem (befäst gård) runt 200-talet,
- ene (betesmark) från 500-talet och några sekler framöver,
- torp (gods eller självständig egendom gentemot en närliggande by) från järnålderns slut och in i äldre medeltid,
- red (byggt av stockar) och
- boda (hus) från medeltidens början,
- by (samling av hus eller gårdar), under järnålderns slut.

Alla dessa dateringar och tolkningar av innebörden ska hanteras med viss försiktighet.

Under 1500-talet arrenderade de allra flesta bönderna i södra Sverige den gård där de bodde, trots att en tredjedel av dem bodde på skattehemman. Skillnaden mellan skattegårdar och frälsegårdar, samt de gårdar de kyrkan och kronan ägde, var att ägaren betalade skatt för alla sina gårdar. Förutom det andliga och det världsliga frälset fanns det en grupp jordägare i samhället vilka ägde ett flertal gårdar men som arrenderade ut alla eller de flesta av dem. Förmodligen var många av dessa jordägare ättlingar till den stora andel frälsefamiljer som efter digerdöden tvingades lämna frälsekapet och bli skattebetalare i stället, eftersom inkomsterna från gårdarna minskade till en bråkdel mot tidigare samtidigt som kravet att de skulle ställa upp med en rustad stridshingst med ryttare stod kvar för att de skulle få behålla sin skattefrihet. På så vis kunde de behålla sina gårdar.

Om de flesta bönderna således var arrendebönder på 1500-talet bör de ha varit det även under medeltiden. Då finns det skäl att dra den slutsatsen att många av dessa hade varit trälar fram till 1300-talets början när träldomen avskaffades. Dessa trälar kunde antingen arbeta på ett stort gods eller bli tilldelad skötseln av en gård där ägaren både ägde marken, boskapen och familjen som bodde där. Runt tiden för digerdöden förändrades de flesta av de stora godsen och delades upp till familjegårdar i stället som samlades i en by. Tidigare hade huvudgårdar och gods varit relativt vanliga och de bör ha ett ursprung som leder oss långt ner i järnåldern och kanske bronsålder eller ännu längre tillbaka i forntiden.

Fornfynd

De allra flesta redskapen, verktygen och vapnen som tillverkades har försvunnit sedan länge. Bara en liten del har blivit kvar till vår egen tid. Somliga föremål tappades, medan de flesta fornfynden tycks ha blivit placerade på viktiga ställen med flit, där en del blev nedlagda i gravar till den dödes kommande behov, eller i mossmarker eller sjöar

som offer till gudarna. Därför skiljer man på gravfynd och votivfynd (för offer) samt lösfynd där vi inte längre kan se några samband med gravar eller gudaoffer. Däremot är sådana fynd som skulle kunna kallas för boplatzfynd extremt ovanliga, eftersom antalet kända boplatser från forntiden är sällsynta.

De föremål som påträffas är nästan alltid tillverkade med hög kvalitet och efter strikta regler vad gäller val av material, form och proportioner. Utformningen styrdes av några få behov. Den praktiska funktionen var lika viktig som att de skulle vara ekonomiska att tillverka och dessutom ha en viss skönhet. Det fria skapandet förekommer nästan aldrig, vilket gör att de flesta föremålen vi hittar kan typbestämmas och ges en generell datering.

Vissa typer av föremål finns det ett mycket stort antal av, men om man räknar ut under hur många generationer som föremålstypen i fråga användes visar det sig att det bara var några få procent av befolkningen som berördes av dem. Det gäller både fornfynden och fornlämningarna, från istidens slut och fram till historisk tid. Det urval personer som berördes tillhörde ofta dåtidens aristokratiska familjer.

Sten

Stenföremålen var i regel gjorda av flinta, skiffer, diabas eller någon särskilt vacker bergart. Från bondestenåldern finns ett stort antal yxor, antingen flata yxblad eller skafthålsyxor som var samtida med varandra, men efter period I av bronsåldern (c:a 1500 f.Kr.) upphörde föremålen av sten nästan helt. Det enda som förekommer är några sällsynta skafthålsyxor från yngre bronsåldern samt sländtrissor och brynstenar från järnålder och medeltid. Senare tillverkades också flintstycken till flintlåsgevär, men det fanns och användes även flintstycken under järnåldern som användes ihop med stål för att göra uppeld. Sådana fyndplatser i åkermark med flintstycken tolkas ofta felaktigt som stenåldersboplatser, men de har i regel varit en plats för framställning av järn eller kol där man ofta gjorde uppeld.

Stridsyx, av svensk-norsk typ.

Många av föremålen i flinta från bondestenåldern är antingen tillverkade i trakten av Öresund, i västra Skåne eller östra Själland, eller på norra Jylland. Efter huggning och slipning till färdiga redskap transporterades de ut till olika platser och bygder inom det gemensamma kulturområdet. De föremål som är av andra bergarter än flinta är däremot gjorda på andra platser. Exempelvis är de allra flesta yxorna av typen enkel skafthålsyxa från dolkkulturen i västra Götaland tillverkade på Vänersnäs där man alltid använde sig av diabas från Halleberg. På samma sätt som med flintyxorna spreds de härifrån till olika platser i hela västra Götaland.

Ytterligare ett föremål från forntidens senare del och måhända tidig medeltid är de malstenar där man malde stenen för hand genom att hålla med båda händerna på löparen. Dessa malstenar är extremt sällsynta, vilket åter igen förstärker uppfattningen att odlingen var ytterst marginell. Först i mitten av medeltiden ökar odlingen, liksom skatterna som betalades med korn, varmed olika typer av kvarnar byggdes som drevs av vind eller vatten.

Metall

Koppar förekom redan under de första böndernas tid även om det var extremt sällsynt. Först under bronsåldern period I (1800-1500 f.Kr.) ökade mängden koppar samtidigt som bronset introducerades, men det var först vid övergången till period II som brons ersatte flinta och andra bergarter samt ökade i omfattning. Till skillnad från sten kunde man återanvända bronset och smälta ner det för att gjuta nya föremål, men vi bör räkna med att värdeminskningen var omkring 1/10 för varje omgjutning, dels på grund av spill och dels på grund av att tenn dunstar ganska mycket vid de temperaturer som krävs vid bronsgjutning. De skandinaviska bronsgjutarna stod i en klass för sig och överglänste många av de andra hantverkarna i Europa. En av orsakerna var den rika tillgången på brons i Norden, vilket förmodligen var ett resultat av handeln med bärnsten ner till Medelhavsområdet där dansk bärnsten påträffats i bland annat mykenska furstegravar.

I början av bronsåldern förekom även guld och det antas ha varit omkring 50 gånger mer värdefullt än brons. Därför var det bara de mest förnäma och rika i samhället som ägde guld.

Redan under bronsåldern kom för första gången järn och silver till Norden, men det skulle dröja fram till romarrikets tid innan det blev vanligare i samhället. Trots det kan vi räkna med ett förhållandevis högt pris även för järn långt in i medeltiden. Det var inte en självklarhet att äga föremål av järn om man var fattig. Många använde bara järn i sammanhang där det i hög grad underlättade arbetet. Inte ens de germanska krigare som mötte romarna i stora slag hade från början järn att tillgå till sina vapen. Det var först under 100-talet som det sägs i krönikorna att de germanska krigarna i regel hade svärd av järn, som dock var av romerskt ursprung, i stället för de träspjut med sköld som var deras tidigare beväpning.

Under 1500-talet och även tidigare var det vanligt att varje hushåll hade en eller flera stora kopparkittlar för matberedning. De flesta gick i arv från generation till generation vilket var nödvändigt eftersom de utgjorde en relativt stor förmögenhet för en vanlig bondefamilj.

Keramik

Keramikkärl förekom redan under slutet av jägarstenåldern i sydligaste Sverige samt i Danmark. Det var en följd av de kontakter som förekom med boskapsskötarna i söder. När sedan bondenäringen infördes i Norden blev keramiktillverkningen en del av den nya kulturen, men fynden av keramikkärl är i hög grad förknippad med dåtidens gravar och förekom inte i hushållen på de vanliga bondgårdarna. Under de två första kulturerna, trattbägarkulturen och stridsyxekulturen, hade keramiken hög kvalitet för att under dolkkulturen tappa såväl form som hantverksskicklighet. Dessutom blev den ännu mer ovanlig än tidigare för att bara förekomma vid enstaka tillfällen ända fram till modern tid. Inte ens under medeltid eller de efterföljande seklerna var keramiken något som brukade finnas i hushållen och på gårdarna,

men när den förekommer håller den ofta hög kvalitet och påträffas ofta med exklusiva fynd.

Trattbägarkulturens keramikkrärl varierade mycket i form och geometrisk dekor, men kunde också vara prydda med ögon.

Förgängligt material

Vid enstaka tillfällen har föremål av förgängligt material bevarats. Några få klädesplagg kan berätta om dåtidens textilier och läderarbeten. Föremål av trä och ben kan visa att forntidens människor med enkla medel kunde tillverka välformade och funktionella redskap. Ofta får man försöka komma fram till hur forntiden gestaltade sig genom några få enkla fynd. Alltför ofta kan de tolkas på olika sätt.

Fornlämningar

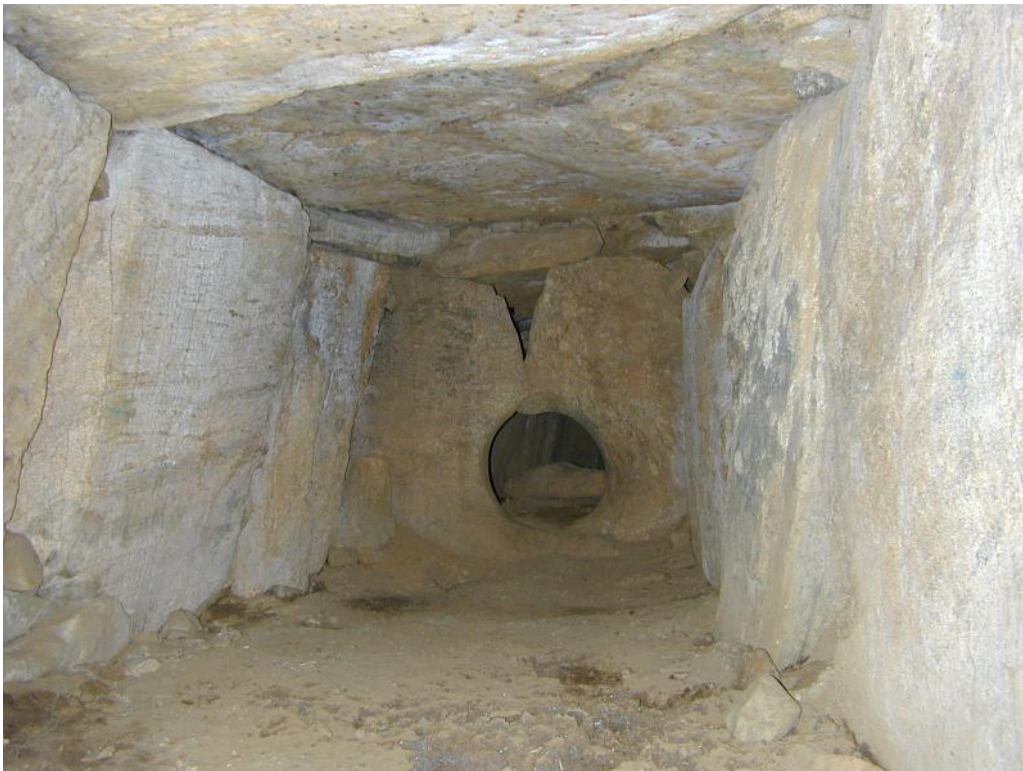
Runt omkring i bygderna och markerna ligger fornlämningarna kvar och berättar för oss om de människor som levde och verkade för många generationer sedan. De allra flesta fornlämningarna är av typer som det finns många av och som man också tror sig veta en hel del om. Trots det sker nya upptäckter som förändrar vår förståelse och tolkning av fornlämningarnas ålder och funktioner.

Hällkistor och rösen

En av de äldsta typerna bland fornlämningarna är megalitgravarna (3600-2950 f.Kr.) vars stora stenblock bildar väggar och tak till dösar och gånggrifter. De flesta av dem ligger i Skåne och Bohuslän samt på Falbygden i Västergötland.

Under de efterföljande 550 åren varken byggdes eller användes stenkammargravar varefter traditionen togs upp på nytt. Denna senare typ kallas hällkistor och härstammar från Normandie, vilket bara kan förklaras genom en direktkontakt med det området. Det var inte bara hällkistor som kom som en nyhet c:a 2400 f.Kr. när dolkkulturen började, utan också flintdolkarna och en serie andra föremålstyper vilka ersatte nästan samtliga typer av redskap och vapen från den föregående perioden.

Hällkistorna var från början 10-15 m långa och på längden var de uppdelade i två eller tre rum, där varje avskiljande gavel bestod av två tvärställda stenar med varsin uthuggen halvcirkel som möttes i mitten så att de bildade ett runt hål. Sådana gavelhål är ofta så pass små att man måste åla sig igenom för att komma längst in i kammaren. De äldsta hällkistorna i Sverige finns främst i västra Götaland, medan de yngre även finns i angränsande landskap. De tidigaste hällkistorna, liksom alla de gånggrifter som återanvändes som hällkistor, kan rymma resterna efter långt över hundra gravlagda personer, ett antal som sedan successivt tycks ha sjunkit vid slutet av dolkkulturen.

Hällkistan i Skogsbo, Norra Säms socken.

Förutom att hällkistorna var en gravplats för en liten andel av befolkningen, kan vi anta att hällkistornas kammare på samma sätt som gånggrifterna hade religiösa funktioner och användes av ett litet urval personer vid speciella tillfällen.

Efter flera sekler skulle hällkistorna bli enklare och mindre samt få en omgivande hög eller stensättning som inte bara sträckte sig upp till taket, utan även täckte hela hällkistan. När utvecklingen tog det steget hade hällkistorna krympt till bara 2 meters längd och saknade sedan länge såväl gavelhål som små entréstenar vid ingången. Då tycks hällkistorna enbart ha varit omformats till ett benrum för en enda person, varför de kunde täckas över så snart personen som hällkistan var byggd för hade gravlagts. När man på detta sätt började att täcka över hällkistorna var de inte längre synliga, varför man inte heller behövde bygga någon stenkista inne i högen eller rösen. I och med den förändringen, vid övergången till bronsåldern period II (c:a 1500 f.Kr.), växte snart höjden till ordentligt. I sydligaste Sverige byggdes högar medan man i det mesta av Götaland och norrut byggde med stora stenblock som bildade kompakta rösen. Dessa byggdes i relativt stort antal i södra Sverige under de efterföljande c:a 450 åren och spreds till alla dåtidens bondebygder ända upp till norrlandskusten. Det som ofta är kännetecknande för bronsålderns högar och rösen är att de i regel ligger enskilt och inte i grupp samt på väl valda ställen i landskapet där de ska vara synliga för folk som befinner sig på en lägre höjd. De stenar som användes var av en bestämd storlek och så pass tunga att en vuxen person orkade bära var och en av dem. I områden med många olika bergarter har man bara valt homogena bergarter som urberg och diabas, men aldrig skiktade bergarter som kalksten och skiffer. Många rösen består av sten som tillsammans väger flera hundra ton eller rent av över tusen ton, allt för en enda gravläggning.

Utöver de vanliga rösen vilka alltid har eller har haft en markant höjd gentemot bredden så att de fick en kupad bullform, förekom vid sidan av dessa även helt platta anläggningar som vi kallar stensättningar. Denna typ skulle säregat nog bli kvar under yngre bronsåldern och vidare ända fram till järnålderns slut, även om de ofta blev betydligt mindre i storlek.

I och med införandet av kremering omkring 1100-1000 f.Kr. upphörde också byggandet av rösen och högar, för att ersättas av de flatmarksgravar som också förekom långt in i järnåldern.

Järnålderns gravar

Till skillnad från andra tidsperioder kan järnåldern uppvisa många olika gravformer som anlades samtidigt med varandra i synnerhet från den romerska järnåldern (c:a 50 f.Kr. – 200 e.Kr.). Under yngre bronsåldern och den förromerska järnåldern (c:a 1050-50 f.Kr.) dominerade flatmarksgravar, brandgravar eller urnegravar som de också kallas, vilka normalt saknar såväl synlig gravmarkering som konturer i marken som kan visa var de finns någonstans. En stor skillnad mot hällkistor och rösen är att de ofta ligger samlade i grupper på ett och samma ställe som ibland kan omfatta flera hundra gravar. Trots det stora antalet är det ändå bara en liten del av befolkningen som gravlades på detta sätt. Antalet gravar på de olika gravfälten berättar bara hur lång anläggningstiden har varit, inte någonting om gårdens eller bygdens storlek.

Från och med att nordborna etablerade kontakt med romarriket förändrades en hel del i de aristokratiska familjernas levnadssätt. Dels ökar rikedomarna vilket bland annat visas genom mer praktfulla gravar och dels är de nedlagda gravgåvorna mer dyrbara än tidigare.

Det är fortfarande oklart på vilket sätt och när de olika gravtyperna infördes eller avslutades under järnåldern. Både de resta stenarna och domarringarna tycks gå tillbaka till järnålderns äldsta skede. Några få av de resta stenarna kan dessutom härstamma från bronsåldern, men de allra flesta verkar vara från tiden efter vår tidräknings början.

Tidigare antog man att de västsvenska domarringarna, som ofta har ett udda antal stenar samt i sällsynta fall kan ha en mittsten, var från folkvandringstid (c:a 400-550 e.Kr.) på grund av de gravfynd man hittade i dem. Senare undersökningar kan visa att vissa domarringar även använts som grav många hundra år tidigare och att de bara återanvändes under folkvandringstiden. De flesta domarringarna har sto-

ra resta stenar men det finns också en tidig variant som består av små liggande stenar. Domarringarnas och de resta stenarnas föregångare hittar vi på de brittiska öarna där de förekom under lång tid ända fram till bronsålderns slut då de introducerades i västra Sverige för att sedan spridas vidare i Norden.

Skeppssättning i Amundtorp vid Hornborgasjön.

De långa skeppssättningarna, vars resta stenar i likhet med domarringen ofta är höga men där enstaka skepp har liggande stenar, har sin närmaste förlaga på Gotland där de byggdes redan under yngre bronsåldern. De flesta i västra Götaland tycks vara från tiden omkring folkvandringstid men det är bara en uppskattad datering. Utöver den runda domarringen, den linsformade skeppssättningen, den tresidiga treudden och de fristående resta stenarna förekommer också resta stenar som ovanifrån sett bildar kvadrater och rektanglar vilka sannolikt är samtida med de andra typerna. Inom respektive typ kan variationen vara mycket stor, både vad gäller storlek och form.

Kungshögen i Larv.

Under 300-talet infördes en ny typ, storhögarna eller kungshögarna. De påminner mycket om bronsålderns runda högar men är i regel större och har inte den kupade och välvda formen som var vanlig under bronsåldern. I stället har de ofta rakt slutande sidor upp mot toppen, sett i profil från marken, samt en plan ovansida så att de grovt sett får tre sidor bortsett från bottenplan, till skillnad från bronsålderns högar som har en jämnare krökning och mer liknar en del av en cirkel sett från sidan.

De flesta storhögarna i västra Sverige tycks vara från något av de efterföljande seklerna innan de upphörde. Det extremt låga antalet samt deras väldiga storlek talar för att det var dåtidens främsta hövdingafamiljer eller kungliga personer som hade den sociala rättigheten att bygga sådana gravhögar till sin egen ära efter sin död. Under 500-talet började förhållandevis små högar att bli vanliga bland de övriga aristokraterna och dessa högar samlades sedan i stora höggravfält som ofta sträcker sig fram till järnålderns slut. De högar och stensättningar som de byggde för att skydda de kremerade benen var betydligt mindre än storhögarna, men tillräckliga för att markera deras rang och sociala status. Dessa höggravfält kan emellanåt omfatta mer än hundra eller ännu fler gravar som ligger sida vid sida. Utgrävningar brukar visa att antalet gravar är något fler än vad man kan se på platsen. Sådana höggravfält brukar både bestå av högar och små stensätt-

ningar. Därtill brukar det ibland finnas någon enstaka rest sten, domarring eller skeppssättning. Denna typ av gravfält anlades från 500-talet och ända fram till järnålderns slut och kristendomens införande.

Några av de resta stenarna vid Nycklabacken i Fölene socken.

Hällristningar och runstenar

Hällristningar förekommer i ett extremt stort antal i Bohuslän men är jämförelsevis sällsynta i Västergötland. Här dominerar de enkla skålgroparna eller älvkvarnarna vars runda nedknackade urgröpningar i berget ofta förekommer i små eller stora grupper. De första skålgroparna tycks vara från äldre bronsålder och kanske höggs de in i berget även under järnåldern, men de användes ända in på 1800-talet då folk kunde offra enkla saker som smörklickar och knappnålar i dem för att det skulle bringa tur eller hjälpa dem på annat sätt. Om denna tradition med små offer har rötter ner i bronsåldern vet vi dock inte. Andra typer av hällristningar, så som skepp och fotsulor, kan förekomma men är betydligt mer ovanliga än skålgroparna.

Runstenen i Fröstorp, Hovs socken.

Skrivandet med runor förekom i Norden redan i slutet av 100-talet men skrivtecknen var hämtade från trakten kring Donau eller ett stycke in i romarriket där en del av goterna och besläktade stammar befann sig. Enstaka runtexter på små stenar eller vapen är kända från de efterföljande seklerna men det var först i början av 1000-talet som traditionen slog igenom att resa runstenar, varefter den ebbade ut efter ett par generationer. Både stenarnas form, ristningsstilen i sig och texternas utformning är hämtade från en gemensam mall, som

inte på något sätt påminner om hållristningarna. Enstaka fynd vittnar om att runstenarna från början var målade över hela ytan i svart, vitt och rött, men också gult och andra färger kan ha använts. Texten berättar ofta om en eller flera personer som låtit resa den berörda stenen till minne av någon nära släkting som avlidit. Ibland finns en avslutande text som visar att de var kristna, att de byggt en bro eller avslöjar namnet på den person som färdigställde runstenen. Ofta tolkas texten som ett arvsdokument där den eller de som lät resa runstenen ärvde de som nämns som avlidna.

Stenblock med skålgropar samt en säregen rund fördjupning c:a 25 cm i diameter, Ods socken.

Fornborgar och vårdkasar

Fornborgarna ligger främst vid kusten, men längs många kuststräckor i södra Sverige saknas de helt. Det som återstår i dag är ofta bara mindre stenpartier som varit en del av fundamentet till de stockpalissader som antas ha förekommit här och utgjort den egentliga borgen. I en del fall kan man återfinna spår av ingången och sannolika platser för höga vaktorn. Enstaka fynd och C14-dateringar indikerar att många fornborgar tycks ha byggts och blivit använda under folkvandringstid varit vanlig, men en del är äldre och andra kan vara betydligt yngre och närma sig medeltiden. En del av borgar verkar dessutom ha blivit nedbrända. Eftersom de kvarvarande stenarna många gånger bara finns längs kortare sträckor, måste vi utgå från att de inte behövdes på de återstående sträckorna och att man byggde palissader där utan sten. I så fall kan man också ha byggt fornborgar helt och hållet utan sten, vilket kan förklara varför de inte återfinns i vissa kustbygder. Kanske är det så att de var lika vanliga överallt, både vid kusterna och i inlandet men att man bara i en del bygder valde att använda sten i fundamentet. Även om vi mångdubblar antalet fornborgar på detta sätt är det orimligt att tänka sig att de var skydd för hela befolkningen. I stället får vi utgå från att det var dåtidens krigare och aristokrater, vilka bara utgjorde en liten del av den totala befolkningen, som lät bygga dem och hade användning för dem, i syfte att upprätthålla kontroll över sin egen bygd och försvara den.

Oavsett om bygderna hade tillgång till fornborgar eller inte förekom det vårdkasar runt om i landet för att så snabbt som möjligt kunna skicka signaler över vidsträckta områden och sammankalla härstyrkor till rikets försvar i händelse av anfall utifrån. Förutsättningen för att vårdkasarna ska kunna fungera som det var tänkt är att det finns minst en person stationerad vid varje vårdkase dygnet runt och på årets samtliga dagar. Så snart man såg att en vårdkase hade tänts vid horisonten, hade man till uppgift att tända den egna vårdkasen på samma sätt för att skicka signalen vidare. Så kan det ha varit under många hundra år eller rent av flera tusen år.

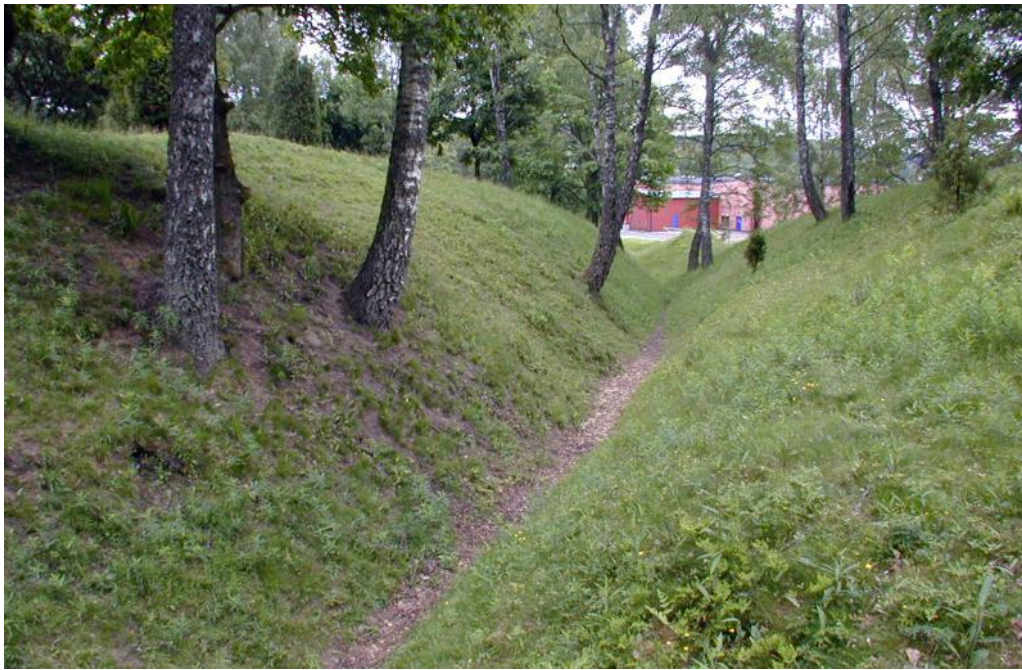

Rekonstruktion av en vårdkase.

Kulturbygder

Den mest omfattande lämningen och det största arvet från våra förfäder är kulturbygden i sig. Runt omkring oss breder de forna betesmarkerna ut sig, vilka inte sällan har omvandlats till odlade gårdar under 1800-talet eller senare. Genom analyser av vegetationens utveckling kan vi se hur landskapet skiftade under jägarstenåldern för att sedan snabbt förändras när bönderna kom. Skogarna försvann och ersattes av betesmarker och ängar, där det fortfarande fanns gott om buskar och lågt växande träd för boskapens skull. I mitten av bronsåldern ändrades detta runt om i Skandinavien och landskapet öppnades helt och hållet och fick det utseende som sedan skulle vara det allmänna ända fram till 1700-talet då markerna långsamt förändrades till odlingsens fördel.

För att underlätta betesdriften och hanteringen med djuren ute på fälten anlade man emellanåt låga stensträngar, som inte ska förväxlas med stenvägar som alltid är högre. Kanske lät man täta buskar få växa längs de låga stensträngarna för att få dem att utgöra ett hinder för boskapen. I Västergötland är stensträngarna från äldre järnålder sällsynta.

En av de många hålvägarna i Timmele intill Ätran.

I somliga områden röjde man bort stenar för att gynna odlingen och det medförde att den på en del platser kom att bildas mängder med små anhopningar med stenar, som av det skälet kallas röjningsrösen eller odlingsrösen. Somliga forskare är tveksamma till att alla dessa stenrösen är en följd av odlingen och har frågat sig om de inte kan vara gravar från bronsålderns slut eller en tidig del av järnåldern.

Odlingen skulle skyddas från boskapen och det var viktigt att både hängna in åkrarna och att sköta om dem genom årder och gödsling. För att få en rättvis fördelning på jorden mellan byns brukare och de

som arrenderade jord upprättades ibland strikta uppdelningar av marken där man mätte upp åkrarnas längd och bredd för att få dem lika stora. Fortfarande finns det områden kvar där vi kan se att man för närmare två tusen år sedan mätte upp åkrarna på detta sätt. Dessa Parceller förekommer på spridda håll i bland annat södra Västergötland.

Vissa platser där det finns fossila åkermarker är inte alls från forntiden, som namnet kanske antyder, utan ett ganska stort antal av dem är från 1700-talet eller 1800-talet.

Utöver dessa spår i våra marker förekommer det på en del håll att man kan se utjämnningar, tillplaningar eller andra ingrepp i markens form som inte alltid går att förklara.

Eriksbergs kyrka

Runt våra kyrkor

Våra medeltida kyrkor är i regel inte övergivna och lagda i ruiner varför de inte räknas bland fornlämningarna, men till ålder och värde för att förstå forna tider är de viktiga. Byggnadsverken i sig är förhållandevis enkla men noga genomtänkta, både vad gäller byggnadsplats som hantverket bakom murverk och takstolar. Ofta har de som byggdes runt 1100-talet både långhus och kor samt emellanåt också absid eller västtorn.

Dopfunten i Skölvene med sina säregna motiv från tidig kristen tid.

Inne i kyrkorna kan det finnas enkla träsniderier kvar från medeltiden föreställande Maria med barnet eller Kristus på korset. På väggarna kan det finnas spår av senmedeltida målningar såvida de inte bevarats i sin helhet. I koret står numera i regel dopfunten från tidig medeltid

där i genomsnitt 28 barn per gård döptes ända fram till modern tid. Under medeltiden stod den placerad alldeles intill ingången så att prästen kunde genomföra den heliga dopakten på det odöpta barnet utan att för dens skull släppa in den lille, som betraktades som en hedning fram till dopets fullbordan. Ute på den vigda kyrkogården gravlades i genomsnitt lika många per gård som det döptes, med undantag av de män som dog ute i härtåg eller försvann på handelsresor. Bara de högättades gravplatser och gravstenar är synliga i dag, medan vanligt folk fick gravstenar först vid slutet av 1800-talet.

Arvet från våra bygder

Bondestenåldern

Några enstaka fynd av flintverktyg från jägarstenåldern är de äldsta spåren av de tidigaste människorna. De är extremt få och kan i princip inte berätta någonting för oss om deras liv och leverne.

Trattbägarkulturen

(c:a 3950-2950 f.Kr.)

Med de första bönderna förändras vår bild av forntiden. Den äldsta kulturperioden kom att tillverka 13 olika typer av flintyxor som med korta överlappningstider följde på varandra. Den inledande typen (spetsnackig flintyxa typ 1) är varken påträffad i Herrljunga kommun eller Vårgårda kommun, men i båda dessa områden har ett ganska stort antal av typ 2 hittats. Det antyder att de allra första bönderna röjde skogarna och gjorde om stora delar av landskapet till betesmark runt 50-75 år efter den nya erans början. Spridningen visar att de finns överallt i Herrljunga kommun och att de inte är koncentrerade till någon viss del. De efterföljande typerna av grupperna tunnackig och tjocknackig flintyxor, har också återfunnits runt om i bygderna i en mängd som är typisk för västra Götaland. Från ungefär hälften av kommunens sockar är ett eller flera föremål från denna period kända.

Vid sidan av de flata yxbladen förekom eleganta yxor med skafthål som ofta hade en avancerad form som krävde stor skicklighet hos hantverkarna. Den första gruppen är mångkantsyxorna (c:a 3950-3350 f.Kr), vilka är mycket sällsynta men trots det har ett exemplar hittats i Mjälldrunga. Denna grupp ersattes av de dubbeleggade yxorna

(c:a 3350-2950 f.Kr.) som är nästan lika sällsynta och som hittills bara har hittats i närliggande trakter utanför Herrljunga kommun.

Stridsyxekulturen

(c:a 2950-2400 f.Kr.)

Med stridsyxekulturen brukar antalet flintyxor öka ganska kraftigt generellt sett och det gäller både för Herrljunga kommun och omgivande trakter. Här fördubblas antalet fynd av flintyxor, trots att tidsperioden är kortare. Å andra sidan har inte yxorna samma kvalitet som tidigare. Yxor av andra bergarter förekommer också och är något fler än flintyxorna. De var på de flesta håll i landet ovanliga under trattbägarkulturen men ökade påtagligt därefter varför det är sannolikt att de flesta är från just den här period.

Utöver dessa flata yxblad tillverkades stridsyxor, vars form och proportioner många gånger var lika ypperliga arbeten av dåtidens hantverkare och minst lika stilfulla som den föregående kulturens skaft-hålsyxor. De brukar också öka i antal om man jämför med perioden innan och de minst 6 kända exemplar från spridda håll visar att det också gäller i detta område. Även en lårbensformad slipsten har hittats här.

Från de flesta socknarna är ett eller flera föremål från denna tid kända.

Dolkkultur

(c:a 2400-1500 f.Kr.)

Denna period omfattar slutet av bondestenåldern och period I av bronsåldern (1800-1500 f.Kr.), vars fattigdom på brons motiverar att den kulturmässigt förs till dolkkulturen eftersom även de gamla traditionerna hölls vid liv. Under denna tid brukar föremålens antal öka mycket kraftigt och det gäller också för Herrljunga kommun.

Mer än 50 flintdolkar och över 20 flintskärar kommer från 19 av kommunens 22 sockar, men fler dolkar och skärar av flinta kan ha hittats i sen tid och finnas kvar på gårdarna, så dessa uppgifter kan mycket väl öka i framtiden.

Flintdolk från bondestenålderns slutskede.

De skafthålsyxor som tillverkades i ett mycket stort antal om vi jämför med tidigare håller inte alls samma kvalitet och de kallas därför bara för enkla skafthålsyxor. Mer än 90 enkla skafthålsyxor är kända från Herrljunga kommun och spridningen täcker även de socknar där man ännu inte har hittat några dolkar eller skärar.

Under denna period byggdes hällkistor och ett ganska stort antal hällkistor ligger runt om i kommunen. Några av dem är långa och har gavelhål, vilket antyder att de är från periodens början. Några av de mest kända ligger i Herrljunga, Jällby och Norra Säm.

Bronsåldern

(1800-500 f.Kr.)

Antalet bronsföremål etc från bronsåldern sjunker kraftigt om vi jämför med situationen för bondestenåldern. De föremål som återfunnits i Herrljunga kommun kommer från sju platser i sex socknar och tycks enbart vara från äldre bronsåldern. De kommer främst från de stora hällkistor som grävts ut och som även använts under bronsålderns period II-III. Bland fynden finns också något så ovanligt som en liten spiral av guld.

Under period II-II (c:a 1500-1050 f.Kr.) byggdes rösen och en del stora och ensamliggande stensättningar runt om i bygderna där dåtidens främsta personer gravlade. Normalt brukar man räkna med att $\frac{1}{4}$ av dem är byggda för någon framstående kvinna och $\frac{3}{4}$ för en betydande man. I viss mån fortsatte man att gravlägga viktiga personer i de stora hällkistorna. Vid övergången till yngre bronsåldern (period IV-VI) upphörde bruket av hällkistor och inga fler rösen kom att byggas. I stället anlades flatmarksgravar utan synliga gravmarkeringar ovan jord, men några sådana är inte kända i kommunen.

De föremål som är kända från denna tid är följande:

Herrljunga - hällkista

I den 9,4 m långa hällkistan med gavelhål, vilken numera ligger på en kyrkogård i Herrljunga samhälle, påträffades vid utgrävningen år 1875 inte bara flintaföremål, benrester, bärnsten och keramikkarl, utan också tre små enkla spiraler (c:a 2 cm Ø) av brons och en lång bronsnål, sannolikt avsedd för en mantel.

Hudene - lösfynd

Två snarlika avsatsyxor, 17 cm respektive 18 cm långa, kommer från Hudene socken, den ena från Fåglavik och den andra från Grimmernäs.

Jällby - hällkista

Den 8 m långa hällkistan med gavelhål utgrävdes år 1896 och man hittade då bland annat en spiral av guld som var virad $2\frac{3}{4}$ varv, men bara 9 mm Ø och där tråden bara var 1 mm tjock.

Norra Säm - hällkista

I den 10 m långa hällkistan med gavelhål vid Skogsbo som undersöktes år 1913 fann man förutom föremål av flinta, skiffer och bärnsten samt skelettresten även påträffade en bronsspiral (8 mm Ø) och ett fragment av en enkel armring av brons.

Remmene - lösfynd

En 13 cm lång avsatsyxia (om 219 gram) har hittats i Remmene och den är snarlik men något enklare i formen än de som hittats i Hudene socken.

Tarsled - lösfynd

Ett dolkblad av brons, 24 cm lång och med vikten 107 gram, har påträffats i Södra Berga. Av de tre nitarna, som fäst ihop klingan med ett grepp av förgängligt material, är en av dem kvar. Ett annat lösfynd är en gjutform för bronskärnor som ingår i en privat samling.

Järnåldern

(c:a 500 f.kr. - 1050 e.Kr.)

I likhet med bronsåldern är antalet föremål från järnåldern förhållandevis få om man jämför med bondestenåldern. Det gäller också de efterkommande perioderna från medeltiden och ända fram till 1700-talet, då antalet kvarvarande föremål successivt blir allt fler. I gengäld finns ett betydligt större antal fornlämningar ute i markerna.

Ett urval av de vanligaste fornlämningarna och antalet förekomster enligt Riksantikvarieämbetets Fornminnesregister i de 22 socknarna Alboga, Broddarp, Bråtensby, Eggvena, Eriksberg, Fölene, Grude, Herrljunga, Hov, Hudene, Jällby, Källunga, Mjälldrunga, Molla, N.Säm, Od, Remmene, Skölvne, Södra Björke, Tarsled, Vesene och Öra.

	Alb	Bro	Brå	Egg	Eri	Föl	Gru	Her
Hällkista	-	1	-	1	3	3	-	9
Röse	1	-	-	-	1	2	5	1
Skålgropsplatser	-	2	1	8	1	10	2	5
Domarring	-	3	1	-	1	-	10	4
Gravfält, järnålder	3	1	2	3	1	1	11	2
Hög	1	-	10	5	9	5	20	5
Rest sten	4	11	10	1	3	7	31	2
Runsten	-	-	-	2	-	2	-	-
Slaggförekomst	-	-	-	-	1	2	3	2
Stensättning, ensamliggande	5	4	5	8	4	12	18	27
Stensättning, minst två, s:a	29	2	12	40	35	12	68	33
Treudd	-	1	-	-	-	-	1	-

	Hov	Hud	Jäl	Käl	Mjä	Mol	N.Sä	Od
Hällkista	2	4	3	-	1	-	1	1
Röse	21	40	7	-	-	8	9	3
Skålgropsplatser	7	7	4	1	-	3	3	5
Domarring	12	6	5	1	4	12	7	6
Gravfält, järnålder	13	5	6	2	2	15	3	7
Hög	66	102	56	2	13	130	14	68
Rest sten	74	22	26	2	5	66	7	9
Runsten	1	-	-	-	-	-	-	-
Slaggförekomst	-	2	-	7	7	2	1	2
Stensättning, ensamliggande	16	18	9	2	1	12	7	17
Stensättning, minst två, s:a	142	73	59	9	8	110	13	120
Treudd	-	-	-	-	-	3	-	1

	Re	Skö	S.Bj	Tar	Ves	Öra
Hällkista	5	2	-	-	2	1
Röse	13	4	-	29	1	-
Skålgropsplatser	20	1	-	4	1	-
Domarring	8	-	-	1	4	-
Gravfält, järnålder	4	2	3	5	2	-
Hög	16	7	5	30	4	6
Rest sten	6	28	1	35	4	-
Runsten	2	-	-	-	-	-
Slaggförekomst	-	4	-	-	5	1
Stensättning, ensamliggande	23	2	1	11	11	-
Stensättning, minst två, s:a	200	6	41	184	38	2
Treudd	-	-	1	2	-	-

Tabeller över antalet fornlämningar per socken.

Runstenen vid Remmene kyrka har ristningar på båda sidorna.

Runstenarna från Herrljunga kommun är bara sju till antalet varav alla utom en har text bevarad där namnen på de berörda finns med. Totalt berörs 13 personer men ett av namnen saknas i dag. Två av stenarna har rests av den avlidnes hustru, medan de övriga rests av fäder, farbröder, bröder och söner. De avlidna har i samtliga fall haft ett ämbete eller en tjänst som tägn, dräng eller sven. Exakt vad det innebar vet vi inte men i första hand tycks de ha haft administrativa uppgifter på ett gods eller för hela godsinnehav, men de kan också ha varit ledare och organisatörer i en bygd. Tjänsten som tägn har knappast medfört något militärt ansvar, men däremot kan både en dräng och sven ha berörts av ledungsflottan eller andra krigståg.

Eggvena

Vifast hugfäster minnet av Vive (tägn)

Gunnvor, hustru till Kane (tägn)

Fölene

Björn, far till ... (dräng)

Åsfrid, hustru till Åsger (dräng)

Hov

Tord, son till Fundin (tägn) och bror till Esbjörn (dräng)

Remmene

Torbjörn, farbror till Tore (sven)

Gravfält vid Fröstorp, Hovs socken.

En del av de resta stenar som ingår i Brudföljet i Annelund, Hovs socken.

Medeltid och 1500-tal

Kyrkor och mantal

De kyrkor som byggdes under 1100-talet eller rent av i slutet av 1000-talet var ibland av trä och ibland av sten. Med tiden kom de allra flesta att byggas om mer eller mindre, där långhuset förlängdes med några meter, ett torn anslöts till den västra gaveln, valv slogs in i kyrkan och kunde dekoreras med målningar, en sakristia byggdes på den norra sidan om koret och vapenhus på den södra sidan om långhuset. Den norra sidan av långhuset kunde få en till ingång som enbart var ämnad för kvinnor men de murades igen senast på 1500-talet. Under 1700-talet gjorde man om koret på en del kyrkor och gjorde dem större och gav dem fler vinklar. I vissa fall revs kyrkan helt och hållet på 1800-talet och ersattes med en ny och betydligt större kyrka.

I kyrkans närhet låg ofta en större by vars gårdar så gott som aldrig har lämnat några spår efter sig fram till i dag. Dessa gårdar kan vi någorlunda väl rekonstruera vad gäller befolkningens storlek och byarnas totala storlek. Däremot vet vi inte hur de stora egendomarna, som efter digerdöden var byar, var organiserade. Många av dem kan ha varit stora gods eller uppdelade i huvudgårdar med underlydande småtorp. Digerdöden medförde en så stor befolkningsminskning att arrendet gick ner så kraftigt att jordägarna gjorde allt de kunde för att locka bönder till sina gårdar. Härigenom kom småtorpen att försvinna och ersättas av gårdar som med god marginal kunde försörja en normalstor familj. Denna gårdsstorlek, som alltså inte omfattar en viss bestämd yta utan bara utgår från en rimlig årlig avkastning, kallades 1 mantal. Även godsen styckades upp i gårdar om vardera 1 mantal. Däremot kan vi inte se någon nyodling mer än undantagsvis förrän under 1500-talets slut och 1600-talet då de nya gårdarna i regel var så små att de räknades som $\frac{1}{2}$ mantal eller bara $\frac{1}{4}$ mantal.

Mantal år 1550

Alboga	20	
Broddarp	15	
Brättensby	10	
Eggvena	19	
Eriksberg	29	
Fölene	19	
Grude	19	
Herrljunga	12	
Hov	28	
Hudene	36	varav 11 nyodlingar motsvarade 4 mantal
Jällby	9	
Källunga	11	varav 4 nyodlingar motsvarade 1 mantal
Mjäldrunga	16	varav 2 nyodlingar motsvarade 1 mantal
Molla	30	
Norra Säm	10	
Od	42	
Remmene	16	
Skölvene	21	
Södra Björke	9	
Tarsled	19	
Vesene	24	
Öra	15	
<i>summa:</i>	429	

Stora säterier och adliga sätesgårdar räknades också bara som 1 mantal, vilket kan ge en missvisning rörande socknarnas total jordbruksyta och tänkbara avkastning.

<u>härad</u>	<u>silver</u>	<u>koppar</u>	<u>häst</u>	<u>oxe</u>	<u>ko</u>	<u>ungnöt</u>	<u>får-get</u>	<u>svin</u>
Gäsene	4994	1118	704	725	2860	2710	5368	1487
Kulling	4075	1119	722	605	2757	3074	5090	1813

Anm. Silver mättes i lod (340 gram) och koppar i lispund (8,5 kilo) medan resten anges i antal. Kopparn var någorlunda jämt fördelat mellan hushållen medan silvret ägdes av några få. Med ungnöt avses kalvar upp till 4 år ålder. Både Gäsene och Kullings härad hade omkring 550 mantal vardera och i genomsnitt hade hushållen en spannmålsskörd på 5-10 tunnor före tiondeskatt och betalning av andra skatter och arrenden som ofta omräknades eller utgick direkt i spannmål, samt avräkning av utsäde för efterföljande år vilket omfattade runt 3,5 per gård.

Sägner

Det var inte bara förr i tiden som man berättade spännande historier för varandra. Det sker fortfarande och precis som då glöms många bort när det kommer nya berättelser. Bara en liten del av alla historier blir kvar till eftervärlden. De sägner som tycks vara ett par hundra år eller mer är ofta förmer än de allmänna berättelserna, vilket bidrog till att de blev kvar i folkminnet och fördes vidare.

Jättekast och jättegrytor

Något som fått våra förfäder att fundera mycket är den egendomliga förekomsten av stora flyttblock som kan påträffas enskilt eller i större antal i skog och mark. I synnerhet gäller det de stora stenblock som ligger för sig själva eftersom man inte hade en aning om att det var på grund av inlandsisen som dessa stenbumlingar hade hamnat där de nu ligger. Några använde fantasin för att på så vis söka svaret hos de jättar som var starka nog och hade en förmåga att kunna kasta iväg dessa stenar till de platser där de ligger i dag. Liknande förklaringar kunde också användas för de jättegrytor som också var en följd av inlandsisen, när smältvattnets porlande forsar kunde nöta ner berget i runda fördjupningar.

Alboga

I Alboga finns en jättegryta, c:a 85 cm Ø och 26 cm djup, som folktron tror har uppkommit när en jättekvinna stått på berget vid Högevallsbo men när hon skulle kasta en stor sten på kyrkklockorna i Eriksberg, halkade hon omkull varvid hon slog hål i berget i stället.

Hudene

För länge sedan var det en jätte som kastade den stora stenen i Hudene mot Larvs kyrka, men den hamnade här. På den västra sidan syns fortfarande jättens tumavtryck. Det ska också ha funnits en jätte i Hyberget som kastade en stor sten mot Hudene gamla kyrka men den

kom för långt och hamnade ett stycke bortanför kyrkan. Numera är stenen borttagen.

Molla

Vid byn Öna har det för länge sedan legat en kyrka och för inte så länge sedan fanns det folk som visste var den hade legat.

Od

På ett par platser i socknen finns jättegrytor där man tidigare har offrat.

Forna kyrkor och kyrkklockor

Byggandet av kyrkor var en säregen händelse i många bygder och det var inte mindre märkligt när en kyrka lades ner eller att det hände saker i samband med byggandet, vilket fick till följd att man flyttade byggnadsplatsen. Alla sådana händelser var känslomässigt starka nog för att bli berättade under många generationer därefter.

Bråttensby

Den forna kyrkan i Bråttensby som låg på ett annat ställe i socknen sägs ha haft två kyrkklockor men för länge sedan under någon ofredstid sänktes den ena av dem i Gullsjön, sydväst om kyrkan, men har sedan dess inte setts till. Andra berättar att det även har sänkts en stor gulds katt i Gullsjön och att man kan se den blänka nere på botten, vilket också har gett sjön dess namn. På den tiden var sjön över 1 km lång, men numera har den nästan växt igen helt och hållet.

Eriksberg

Enligt folktron har en klocka från Eriksbergs kyrka sänkts ner i en djup håla ute på Eriksbergs mossar, där den fortfarande ska ligga kvar.

Fölene

Från början var det tänkt att kyrkan skulle byggas i Hoberga men all sten som kördes dit försvann om natten och återfanns på den plats där kyrkan sedan kom att ligga. Det var jättarna i Hoberget som

flyttade stenarna eftersom de inte tålde klangen av kyrkklockorna och inte ville ha en kyrka så nära där de bodde.

Hudene

Förr länge sedan lär en träkyrka ha blivit byggt på Hyberget men numera finns inga spår eller någon som kan säga var den stod. Berget hette tidigare Huda berg, varför bergets namn och byns namn torde härstamma från samma ord.

Källunga

I Kyrkhult sägs det ha funnits en kyrka för länge sedan. Dess kyrkklocka flyttades sedan till Källunga kyrka och fick en ny inskrift som minne av var den tidigare hade hängt, ty där står "Förr jag hängde i Edsvedens skog ...". Andra hävdar att kyrkan i Kyrkhult aldrig blev färdig, eftersom man tvistade om var bygdens kyrka skulle ligga och det till slut blev vid Källunga som den byggdes.

Mjäldrunga

En sägen berättar att när kyrkklockan slår är det en sten i Lindåsen som gungar.

Molla

Vid Torsberget skulle den första kyrkan byggas, men det byggnadsmaterial som fördes fram om dagen försvann på natten och man bestämde då att man inte skulle bygga kyrkan här utan på en annan plats som låg en kilometer bort.

Od

På Kyrkkullen vid Mollungen lär det ha funnits en gammal träkyrka för länge sedan.

Skölvene

När kyrkan skulle byggas uppstod en tvist huruvida den skulle byggas i Skölvene eller i Mosslanda. Allt det byggnadsmaterial som fördes till Mosslanda försvann på natten och man valde då att bygga i Skölvene.

Öra

Inte heller i Öra socken var man överens om var kyrkan skulle byggas. Några ville ha den i Holmen, andra i Gamlarp. Då överlät man beslutet på ett par tvillingtjurar som släpptes lösa. Där de stannade byggde man kyrkan och så fick det bli, ty där står kyrkan än i dag.

Sjöar och skepp

Det finns många berättelser om stora sjöar som försvunnit och att man tidigare kunde segla eller åka skridskor från en ort till en annan som låg långt därifrån. Många av dessa måste bedömas som kraftigt överdrivna eller rena påhitten eftersom det inte alltid finns geologiska förutsättningar för att de alltid kan vara riktiga. Men vid sidan av dessa historier finns också andra berättelser som berör stora sjöar.

Molla

För länge sedan fanns det en träbro som sträckte sig över hela Mollasjön och på grund av sin längd var den kända vida omkring.

Södra Björke

På 1860-talet dikade man ut en stor sjö vid Klastorp i Södra Björke för att få mer åkerjord. Den forna sjön och dess utsträckning kan man se på gamla kartor.

Pjukestenar

På ett flertal platser finns resta stenar eller stenrösen som hör ihop med en berättelse om hövdingen Pjuke och hans män när de oväntat kom till bygden. Historien verkar vara unik för den berörda bygden och kan mycket väl ha ett korn av sanning som berör någon avlägsen forntid.

Grude, Hov, Remmene, Skölvne och Öra

På flera olika håll finns resta stenar som anses höra ihop med kung Pjukes härtåg i bygden. I Grude finns en sådan Pjukesten, utmed vägen vid Frinnestads by, där man förr sade att kung Pjuke var begravd

där. Det sägs att han kom med många skepp och stor härstyrka från norr och landsteg på Pjukeberget i närheten av gården Klastorp i södra Björke socken. De gick sedan söderut för att lägga bygden under sig och bli hyllad som kung, men de som bodde i Gäsene tog till vapen för att försvara sig och drev bort Pjuke och hans män som begav sig västerut. Gäseneborna hann upp honom och dräpte honom där Pjukesten nu står, men hans män flydde tillbaka till skeppen och försökte ta sig tillbaka till andra sidan sjön. De förföljdes och i Skölv-ene, på väg mot Vilske härad, blev de upphunna och ihjälslagna. Här vilar fortfarande deras ben i de rösen som kallas Pjuckerör.

En annan Pjukesten finns i Frörestorp i Hovs socken. Om den stenen sägs dessutom att så länge den står rest blir det aldrig missväxt i bygden. Likaså finns det en Pjukesten i Remmene, där man hävdar att kung Pjuke bara blev sårad i Grude och att han sedan avled i Remmene där också hans sten står för att markera gravplatsen.

Slutligen finns en gård som heter Pjukestensryd i Öra socken.

Brudpar

Runt omkring i södra Sverige finns berättelser om brudpar som dött hastigt och oväntat. Ibland har de dött på väg för att sammanvigas men sällan har det varit fråga om någon rival som legat bakom dådet. I stället verkar det mest vara okända orsaker bakom deras död. Det viktiga med berättelserna är inte hågkomsten av vad som orsakade deras död, utan enbart det faktum att brudparet dött just på en viss plats. Ingenstans kan man återfinna skrivna berättelser i kyrkoböcker eller andra källor som kan tidfästa händelserna och omständigheterna kring dessa brudpar är så pass likartade att det kan finnas skäl att anta att de är minnen av människooffer där just en man och en kvinna offerades, antingen på riktigt eller genom symboliska handlingar. Några människooffer kan knytas till guden Tor och det är märkligt att en misstänkt plats för människooffer just ligger vid Torsberget i Molla socken.

Hov

Numera finns över 30 resta stenar på platsen som kallas Brudföljet och som ligger i Annelund. När ett brudpar var på väg för att vigas i kyrkan slog blixten ner och förstenade både brudparet och hela deras följe. Andra förklaringar till deras död finns också. Enligt en annan fick de inte titta tillbaka på sin väg till Hovs kyrka men när en av de sista i följet såg en orm, skrek hon till varvid alla andra vände sig om och då blev de förstenade.

Mjäldrunga

Det sägs att på Brudareslätten och Långön bodde för länge sedan två kvinnor som var kära i samma man. Hon som bodde i Brudareslätten fick honom men den andra kvinnans moder var trollkunnig och förstenade hela brudföljet. Alla de åtta stenarna är nu borttagna.

Ättestupa

Uppgifter om att det förekommit ättestupor är relativt sällsynta och det är oklart om de är sentida eller om de verkligen går ner i forntiden. Med tanke på att det bara var drygt 5% av befolkningen som blev över 50 år förefaller det orimligt att man gjorde sig av med de gamla när maten inte räckte, eftersom de var så få till antalet. Inte heller finns det någonting i de gamla skriva källorna som antyder att ättestupor användes i bygderna. Möjligen har dessa platser använts för människooffer och att det är sådana minnen som senare har gjorts om till ättestupor.

Od

Ett högt och brant berg i Sannum sägs ha använts som ättestupa förr i tiden.

Offerkälla

I var och varannan bygd finns en eller flera offerkällor där man sedan urtiden har offrat. De kristna fortsatte med detta och gav dem ibland namn efter kristna helgon eller byggde en kyrka i närheten.

Alboga

Vid Alboga kyrka fanns en offerkälla där folk långt fram i tiden offrade något för att det skulle gå väl för dem.

Eriksberg

Norr om kyrkan fanns förut en offerkälla där man ännu i mitten av 1900-talet kunde se offrade småföremål, vars verkan sades hjälpa de sjuka som drack av vattnet.

Hov

Inte långt från kyrkan fanns en offerkälla vars vatten kunde bota de sjuka.

Molla

Prästakällan i Molla var känd för sitt hälsobringande vatten.

Od

Intill den gamla landsvägen mot Ljung var det för länge sedan en rytare som omkom. Man flyttade då vägen, men på platsen för olyckan började det spöka och alla som gick förbi kastade ofta en sten eller en gren på platsen för att skydda sig. Med tiden har det blivit en stor hög just där.

Odens flisor

Ett mindre antal fornlämningar i södra Sverige består av tre stora och flata resta stenar som står uppställda kant i kant. De kallas i folkmun för Odens flisor eller Odens hästar, men ingen vet något mer om detta än just namnet.

Hudene

Här stod ett slag enligt en sägen där tre kungar kämpade och alla stupade, varefter de tre stenarna restes. Enligt andra var det i stället Oden som band sin häst Sleipner vid dessa stenar.

Jällby

De tre stenarna kallas kort och gott för Odens flisor men ingen kan berätta något mer om dem.

Odens flisor i Hudene socken.

Kungar och drottningar

Alla bygder med värdighet kan berätta om besök av kungar och drottningar. Antingen rör det sig om någon lokal hövding eller kung som namngett en kulle, en gård eller någon annan plats i bygden. I somliga fall finns också någon enklare berättelse kopplat till personen eller platsen. I vissa fall finns det dessutom uppgifter om mer historiskt kända personer som besökt platsen och som går att bekräfta med samtida skrivna dokument. Det gäller främst de kungar och drottningar

som levt från 1500-talet och framåt. Däremot är det mer ovanligt med äldre minnen.

Broddarp

Vid Hallanda säteri många olika typer av fornlämningar, från en hällkista till skilda typer av gravar från järnåldern. En domarring ligger uppe på kung Hules kulle och vid Domarebacken ligger både en stensättning och en delvis förstörd treudd.

Eriksberg

Enligt en handskrift från 1300-talets början dog kung Knut Eriksson sotsdöden i Eriksberg år 1195 eller 1196. Det finns många som inte nöjer sig med detta utan vill fylla på och dessutom hävda att hans fader Erik den helige bodde här och att han såväl namngivit byn som byggt kyrkan. Några pekar dessutom ut gården Gate som deras stamgods, men ingenting av detta går att bekräfta.

Od

Vid Örekstorp finns en sten som kallas Assors sten, rest till minne av en kung som hette Assor. Numera är det ingen som bär namnet, men för tusen år sedan var det ett ganska vanligt namn.

Slagfält

En del slagfält och befälhavare är kända i bygderna eftersom någon har läst om det i relativt sen tid och först därefter har det blivit en berättelse som förts i arv. Andra berättelser kan vara genuina och ha traderats ända sedan den tid då de inträffade.

Fölene, Herrljunga

Vid Fölene slogs danskar och svenskar år 1469 och här berättas om vilka som deltog. Mer anonym är uppgiften att man även slogs vid Herrljunga samma år, eller är det ett och samma slag som det berättas om i två angränsande socknar.

Pest

Få saker upplevde folk som så hemska som pesten. Visserligen var man van vid att folk inte levde så länge och att många dog unga, men en pest var inte bara bråd död för ett större antal, det var också Guds straff och det var värre än döden i sig. I många bygder kunde man inte begrava de döda i den omfattning som de dog varför man tvingades använda sig av tillfälliga begravningsplatser. Så gjorde man i början av 1800-talet när koleran spred sig i landet och så kan man mycket väl ha gjort även tidigare när pesten härjade, både i samband med digerdöden och andra pestepidemier som härjade ända fram till 1700-talets början.

Grude

Vid Kyrkerud finns stenar utspridda eller i högar och här sägs det ha stått en kyrka som dock övergavs efter digerdöden. Det sägs också att det en gång fanns en by intill kyrkan som utplånades av pesten.

Källunga

På en angiven plats säg det ligga en kolerakyrkogård från 1800-talets början men närheten till bygden antyder att så inte är fallet och att gravplatsen borde vara mycket äldre om det nu är en begravningsplats efter någon pest eller epidemi.

Molla

Den gamla byn låg ungefär hundra meter väster om byns nuvarande läge. Ute i hagen till Bosgårdens ägor sägs att det finns en gravplats för alla dem som dog under digerdöden. En liknande historia finner vi i Mollaryds by där man pekar ut sluttningen nedanför den forna byn som den plats där man gravlade de som dog av digerdöden.

Skrivna berättelser

Vid sidan av dessa muntliga berättelser finner vi i bland annat domböckerna, där tvister avgjordes och anklagelser utreddes. I dessa tex-

ter finner vi en hel del uppgifter som var så vanliga förr i tiden att de inte var värda att berätta vidare, men som ter sig så märkliga och annorlunda för oss i dag att de tål att återges för att ge en inblick i dåtidens vardag.

Ekskogar

Skogarna var betydligt färre och mindre för några hundra år sedan och ännu längre tillbaka i tiden. Allt brännbart var avplockat och använt som bränsle. Dessutom var vissa trädslag kronans egendom och fick inte huggas ner eller skadas. Hit hörde i första hand eken som var viktig för kronan skeppsbyggen under 1600-talet och senare. För allmogen medförde detta ett visst problem eftersom de behövde virke till sina hus eller andra viktiga byggnationer som vägbroar. För att få avverka var man tvungen att ta tillstånd, i annat fall fick man böta. På 1600-talet var sådana händelser vardag och ingenting man förde vidare som berättelser till efterkommande generationer, men när vi läser om dylika händelser i domböckerna kan de uppfattas som lika märkliga som de sägner som fortfarande förs vidare.

Ur domböckerna för Gäsene härad

Adelsmannen Erik Åkesson till Forentorp och Salaholm anklagades år 1618 för att ha fällt färska ekar både i Edsveden och i andra skogar. För detta olovliga tilltag fick han böta 40 mark per träd. 40 mark motsvarade värdet på en ox på den tiden.

År 1654 kom några bönder från Södra Björke pastorat fram på tinget och frågade om de fick ta några ekar till sina byggnader, vilket beviljades.

Samma sak finns omnämnt i domböckerna för år 1661. Då var det andra bönder som beviljades ta ner ekar till sina hus, eftersom en stor del av häradets bönder sägs ha haft förfallna hus. Det kunde både gälla hus som brunnit ner av vådaeld, stockar till ladugårdar och kyrkvägar. Men det var inte alla som fick ta färska ekar. En del fick bara ta ekar som hade dött.

AXPLOCK FRÅN BYGDEN

Nedan följer några exempel på formlämningar, fynd och sägner i Herrljunga kommun. Fler sådana kan man finna när man är ute på forntida strövtåg och söker lämningar efter våra förfäders verksamhet i bygden.

Alboga

Ett säreget samband

Det berättas om att det finns en underjordisk förbindelse mellan Ingarps mosse och Ulvabergsmossen. En höstdag var det två oxar som gick ner sig i Ulvabergsmossesjön och försvann. Om våren när isen försvann flöt oxarna upp. Det var då en kvinna som fann oxarna men från den stunden blev hon halt och var det under resten av sitt liv.

Ortnamnet

Kanske betyder Alboga något så enkelt och naturligt som ån som böjer sig, men det gör alla vattendrag. Kanske betyder det något annat. En möjlighet är att det i stället har innebörden den heliga (al) kullen (bog) och syftar på den höga kullen där kyrkan står men som är så liten på toppen att det bara räcker till för kyrkan. Offerkällan intill antyder att platsen kan ha varit viktig under forntiden och att det eventuellt funnits en forntida kultplats här. I så fall är den alternativa tolkningen av ortnamnet befogad.

Broddarp

På Broddarps kyrkogård finns tre naturformade stenhällar, varav två numera är uppresta, men där alla tre har små kors inhuggna vilka har utsvängda korsarmar på ett sätt som för tanken till tidig medeltid. Om dateringen är riktig kan de tre stenarna jämföras med stavkorshällar och liljestenar, som var mer påkostade och vackrare utformade än de som finns här men vars viktigaste symbol var just ett kors med utsvängda korsarmar.

Bråttensby

Resta stenar

På Högsbacken i Lunda Östergården står tre resta stenar, men en av stenarna användes till en ladugård på 1870-talet och ersattes av en annan sten på 1980-talet.

Ortnamnet

En del vill tolka ortnamnet som en naturbeskrivning, men det finns skäl att även tolka det socialt och se det som brytens by, där bryten var trälarnas förman och byns ställföreträdare när ägaren inte var på plats själv och styrde över de sysslor som trälarna skulle utföra..

Eggvena

Runstenar

Två runstenar finns i socknen. På det ena kan man läsa
"Vifast reste denna sten efter Vive, en mycket dugande tägn".

På den andra står det

"Gunvor reste denna sten efter Kane, sin make, en mycket dugande tägn".

Dessa två avlidna personer var säkerligen släkt med varandra och tillhörde en familj som tjänade som tägnar åt någon kung eller högt uppsatt hövding.

Eriksberg

Kyrkan

Någonstans i socken dog kung Knut Eriksson år 1195 eller 1196 och fördes sedan till Varnhems klosterkyrka där han gravlades i högkoret. Han var son till Erik den helige som förmodligen aldrig besökte Eriksberg, utan snarare ska ses som en upplänning i likhet med flera andra familjemedlemmar. Därifrån for han på korståg till Finland och slutade sina dagar i staden Uppsala. Varför sonen Knut Eriksson dog i Eriksberg får vi kanske aldrig reda på, inte heller varför byn heter just Eriksberg. Att det inte var en tillfällighet att han var här vid sitt frånfälle kan vi dock våga påstå, eftersom biskop Bengt den gode i Skara skänkte kyrkklockorna till kyrkan, vilket var en mycket ovanlig handling som bara berörda särskilda orter. Dessutom finns ett relik-skrin från Eriksbergs som tillsammans med ett nästan likadant från grannsocken Jäla vittnar om att viktiga personer bott i dessa trakter. Bland de exklusiva relikerna fanns bland annat en liten träbit från Jesu kors, om vi får tro på relikskrinets text. Ute vid kyrkogårdsmuren till ett fragment av en stavkorshäll och i samband med markarbeten vid vapenhuset kom nyligen en liljesten i dagen.

Liljesten i Eriksberg.

Kyrkan byggdes av allt att döma före Erik den heliges tid, för de dateringarna som utförts av stockarna i taket visar att tre stockar i koret blivit fällda redan på 1050-talet. Ytterligare några stockar har fällts på

1080-talet och de två yngsta daterade stockarna är fällda före mitten av 1120-talet. Långhusets dateringar är samlade i två grupper. Två stockar är från 1080-talet medan fyra stockar anses vara fällda i början av 1150-talet. Hur detta ska tolkas är oklart. En möjlighet är att kor och absid var det första som byggdes i sten runt 1080-talet medan resten uppfördes i trä, samt att man senast på 1150-talet byggde om långhuset och lät bygga även denna del av sten.

En kopia av det medeltida relikvial som kommer från Eriksbergs kyrka.

Ett kloster

En sägen vill berätta om att det en gång fanns ett kloster i denna bygd. Numera finns inga lämningar som kan antyda att så är fallet, men det är ingalunda omöjligt att det snarast under 1100-talets slut eller 1200-talet eller måhända i slutet av medeltiden funnits munkar eller nunnor här under en kortare period, men vars verksamhet i så fall inte lämnat några spår efter sig.

Gravfält

På det största gravfältet i trakten omkring kyrkan finns det ett trettio-tal stensättningar från järnåldern.

Fölene

Kungshögen

Nordväst om kyrkan och uppe på en moränkulle ligger en stor hög från yngre järnåldern, vilken är ungefär 30 m Ø och närmare 3 m hög. Därmed kan den kallas storhög eller kunghög, vilket den är ensam om i Gäsene härad.

Runstenar

Vid kyrkan står två runstenar uppställda vars ursprungliga platser är okända. Den ena bär texten

"Björn reste denna sten (efter) ... , sin son och en mycket dugande dräng".

Den andra har texten

"Åsfrid reste denna sten efter Åsger, en mycket dugande dräng och sin bonde (maka)."

Grude

Rättan tingsplats

I handlingar från 1640-talet sägs att Ljungs by i Grude socken var häradets rätta tingplats, med anledning av att myndigheterna inte ville att man vandrade runt i häradet och höll ting på olika platser utan att man återgick till gammal sed och återvände till den plats som enligt de minnesgoda var den ursprungliga och rätta platsen för häradet. På grund av detta kom sedan ett tingshus att byggas på platsen som fortfarande står kvar och är en sevärdhet i sig.

Det är frestande att jämföra ortnamnet Ljunga med bland annat Liunga ting som hölls vid Liunga köping (numera Linköping) där begreppet Ljung inte betyder växten ljung eller ljunghedar utan kan syfta på andra forntida ord som snarare betyder mannakraft och

rättvisa. Å andra sidan finns ortnamnet Tingkullen strax norrut i Södra Björke socken.

Herrljunga

Hällkista med gavelhål

Flera hällkistor finns i socken. Den mest kända av dem är 10 m lång och uppdelad i två rum som avskilts med en gavel som har ett gavelhål. Hällkistan undersöktes 1875 och man fann då rester av skelett och vanliga gravgåvor från dolkkulturen eller hällkisttiden så som flintdolkar, flintskäror och skifferhängen. Några få föremål av brons visar att enstaka gravläggningar fortsatt ner i bronsåldern.

Högar

I närheten av en av de finaste hällkistorna finns också en stor hög som tycks vilja berätta om någon mycket framstående person som bodde här under yngre järnåldern.

Kyrkoruin

Den gamla byn "Herialungum" som det stavades i ett brev från 1300-talets slut låg på den tiden strax norr om Haraberget vid Nossan i utkanten av samhället. Här finns fortfarande kyrkoruinen kvar efter rivningen på 1860-talet. Den gamla kyrkklockan finns numera på Statens Historiska museum i Stockholm, och den väger 290 kilo. Det är inte orimligt att byns och bergets namn ursprungligen började på samma förled, men det är oklart om det ska vara harg (som betyder offerplats vid en eller flera naturstenar) eller något annat.

Hov

Platsen för ett gudahov

Ortnamnet antyder att det byggdes ett gudahov eller tempel här under 500-talet eller något av de efterföljande seklerna till asagudarnas ära. De tycks ha haft ungefär samma storlek och form som de äldsta kristna träkyrkorna, så det är inte omöjligt att hovet gjordes om till en

kristen kyrka i början av medeltiden. Från platsen där kyrkan ligger i dag har man en vidsträckt utsikt åt många håll.

Rösen

Inom ett relativt begränsat område ligger ett tiotal rösen, som är upp mot 20 m Ø och knappt 2 m höga.

Gravfält

Inom socken finns fem gravfält från järnåldern varav Brudföljet är det mest originella. Det består av tre domarringar, fem stensättningar och över 30 resta stenar. Somliga av stenarna tycks vara ordnade efter något system men de flesta av dem tycks inte passa in. En sägen är förankrad till denna plats och berättar om ett brudfölje som var på väg över den här platsen men som blev förstenade.

Runsten och gravfält

Runstenen i Fröstorps är Gäsene härads enda runsten och den har texten

”Tord reste denna sten efter Fundin, sin fader, en mycket dugande tagn, och efter Esbjörn, sin broder, en mycket dugande dräng.”

I närheten av runstenen finns ett gravfält med resta stenar, högar och stensättningar.

Hudene

Hällkistor, rösen och hög

Förutom två hällkistor är de äldsta fasta fornlämningarna några rösen från bronsåldern, vilka är runt 20 m Ø och 1,5 meter höga. Ett av rösena på Skaraberget lär vara 24 m Ø. Vid byn Stenunga ligger Majrören som omfattar fyra stora rösen. Inte långt härifrån ligger även en stor hög från yngre järnåldern som har ungefär samma storlek med sitt mått om 20 m Ø och 2 m hög.

Odens flisor

Tre stora stenar står uppresta kant i kant och de kallas i folkmun för Odens flisor. Även i Jällby socken finns en liknande fornlämning från järnåldern.

Jällby

Hällkista med guldfynd

Tre hällkistor finns i socken varav en undersöktes år 1895. Man fann då en liten spiral av guld som var knappt 1 cm stor. Möjligen är den från bronsålderns början och i så fall samtida med de äldsta guldföremålen i landet.

Odens flisor

Vid ett av de fem gravfälten i Jällby står tre resta stenar på rad och de kallas Odens flisor. Liknande triader av resta stenar finns på andra håll i södra Sverige och en av de närmaste återfinns i Hudene socken strax västerut. Numera är det ingen längre som vet varför denna typ av fornlämningar alltid är tre till antalet eller varför de heter Odens flisor eller Odens hästar.

Mjälldrunga medeltida kyrka.

Mjäldrunga

Kyrkan

I likhet med ett flertal socknar har Mjäldrunga en kyrka från 1100-talet men även om den delvis är ombyggd har den kvar mer av sin ursprungliga form än många andra. Runt om i bygden finns även fornlämningar från olika åldrar och perioder.

Molla

Gravfält och människooffer

Av de nio gravfälten är det som ligger vid Stora Torsberget det mest anmärkningsvärda eftersom det enbart består av resta stenar. Även på det Lilla Torsberget vet man att det en gång fanns några stora resta stenar innan de togs bort på 1890-talet. Enligt folktron var det en hednisk offerplats här, vilket kan jämföras med de människooffer som på några enstaka platser kan kopplas just till guden Tor.

Tidigt kyrkobygge

Enligt sägnerna var det också här vid Torsberget som den första kyrkan skulle byggas, men det byggnadsmaterial som fördes fram om dagen försvann på natten och man bestämde då att man inte skulle bygga kyrkan här utan på en annan plats som låg en kilometer bort.

Gravfält

Vid Mollaryd finns två gravfält från järnåldern där det finns minst 80 synliga gravar varav fyra domarringar.

Parceller för indelning i åkrar

Här finns också spår av en gammal markindelning där minst fem långa parceller ligger sida vid sida och sträcker sig 110-130 meter i längd. Det är okänt om de går ner i tidig järnålder eller om de är senare.

Norra Säm

Hällkista med gavelhål

Strax efter upptäckten av denna hällkista som tidigare låg dold under marken i en kulle gjorde man en utgrävning. Man fann då både rester efter gravläggningar samt keramikkrärl och flintdolkar. Vid ingången på ena kortsidan finns en gavel med gavelhål.

Gravfält och kyrkoruin

På olika platser i socknen finns järnåldersgravar och strax intill Säm-sjön finns en medeltida kyrkoruin vars murar fortfarande sträcker sig i höjd upp mot det försvunna taket.

Od

Högar och gravfält

Flera gravfält från yngre järnåldern ligger utspridda i socknen. En av dem ligger uppe på ett berg och består av tre högar som är runt 12 m Ø och 1,5 m höga. Härifrån har man vidsträckt utsikt åt många håll.

Andra gravfält från yngre järnåldern har betydligt fler högar eller andra gravtyper men de är då betydligt mindre och har en mer normal storlek. På en av dem återfinns 16 högar och 27 stensättningar och på en annan 26 högar och 32 stensättningar.

Remmene

Stensättningar och röjningsrösen

Inom det före detta militära området finns enstaka rösen och resta stenar samt platser med skålgropar, men framför allt ett stort antal smärre stenhögar vilka enligt somliga är gravar och enligt andra mycket små röjningsrösen. Det förefaller dock mer troligt att de är gravar från en tidigare del av järnåldern.

Runsten

Vid kyrkan finns i dag en runsten. Den bär texten

”Torbjörn reste denna sten efter Tore, sin brorson, en mycket dugande sven”.

Ett fragment av en runsten finns också med texten

” ... reste sten ..”.

Skölvene

Järnframställning

I närheten av Mosslanda har man påträffat spår efter järnframställning där man har använt sig av myrmalm. Eftersom den forntida tekniken även användes långt in i historisk tid vet vi att det låg mycket arbete bakom framställningen av järn och att priset på järn var förhållandevis högt eftersom det var en mycket begränsad mängd järn som kom till.

Södra Björke

Ortnamn

Även om somliga vill tolka ortnamnet som platsen där det växer björk, finns det skäl att se möjligheten att det faktiskt syftar på sådana forntida handelsplatser som kallades birka, vilket stöds av hur namnet stavas under medeltiden. Den äldsta kända handelsplatsen låg dock inte här utan längre söderut i Mörlanda i Annelund. Vid byn Björke ligger gården Tingkullen där det också finns en domarring, men även om det är frestande att de detta som en gammal tingsplats vet vi att häradets rätta tingsplats också låg lite längre söderut i Ljung som ligger i Grude socken. Inte heller tycks Björke ha varit platsen för gudaoffer, eftersom vi snarast bör söka oss till Hov för att hitta den stora platsen där många samlades för att offra till asagudarna. Frågan är om handelsplatsen och måhända tingsplatsen låg i Södra Björke i ett tidigare skede.

Gravfält

Tre gravfält från järnåldern ligger öster om Sibbatorp vilka består av högar, stensättningar, en rest sten och en treudd.

Tarsled

Nycklabacken

Uppe på en mindre kulle intill Nossan finns runt 200 gravar (varav 149 stensättningar) från järnåldern. Även om de allra flesta är små knappt skönjbara högar finns även ett stort antal resta stenar som kan vara upp mot 4 meter höga. Några av dem restes på nytt år 1907 sedan de fallit omkull. Dessutom finns några stora högar där den största är c:a 20 m Ø och 2 m hög. En mindre utgrävning av fyra gravar utfördes 1950 och man fann då brända ben från de gravlagda, samt några enklare föremål, vilket också var det förväntade.

Vesene

Dold skatt och försvunnen stad

En domarring inte långt från gränsen till Molla socken, nordost om Attorp, pekas ut som platsen där det kan lysa nattetid. Det ska vara ett säkert tecken på att en skatt finns gömd någonstans i närheten. Ännu har ingen återfunnit den. Inte heller har man hittat platsen för staden Vesenborg som enligt folktron har legat någonstans i socknen för länge sedan.

Öra

Från stenålder till medeltid

Runt om i bygden finns spridda fornlämningar från alla åldrar, från hällkisttid till modern tid.

Kyrkan

Runt om kyrkan ligger betesmarker för boskapen och det har inte varit värt mödan att göra om dem till åkrar för alla stenarnas skull. Kyrkan däremot ligger högre upp än den omgivande marken och hela kyrkogården består av prima jord som likt ett trappsteg ligger högre upp än den omgivande marken. Uppenbarligen har man fört hit enorma mängder med jord, men ingen vet numera varför och när det skedde.

* * * * *